

ЧС (Калл) Бич.

Н 298

42851

Нармин Лижи

Саруд мөр, Хальмт
үзгин гэхтэр.

М.: Улаанбаатар, 1925-74с.

Из библиотеки проф. Б. К. Пасскова.

Издание проф. Б. К. Пашаев

Нармин Лижи.

Сарул Мөр.

Халыг үзгин 9 ЭКТЭР.

(отсутствует начало и конец). Восстановлено с репринтной изданием 1987г.

-4885/-
4e
5 (1988)
1988

Муниципальная библиотека
Государственного научно-исследовательского учреждения
"Калмыцкий институт гуманитарных и прикладных исследований"

М.: ССР-ин-Келен үлени аха издательств, 1925.

М.: Центр. изд-во народов ССР, 1925.

Государственных исследований

Handwritten text, possibly a title or header, appearing as a faint blue ink smudge.

Handwritten text, possibly a name or date, appearing as a faint blue ink smudge.

Handwritten text, possibly a name or date, appearing as a faint blue ink smudge.

Handwritten text, possibly a name or date, appearing as a faint blue ink smudge.

Handwritten text, possibly a name or date, appearing as a faint blue ink smudge.

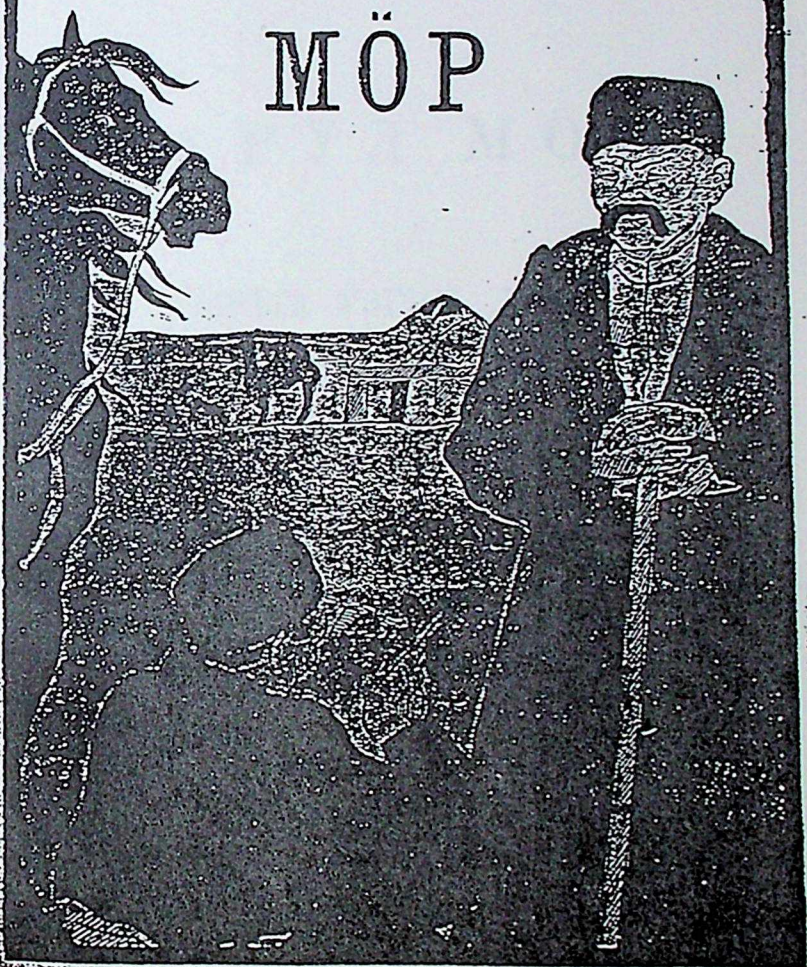
Handwritten text, possibly a name or date, appearing as a faint blue ink smudge.

Small handwritten mark or character.

Small handwritten mark or character.

Л. НАРМАЕВ.

САРУЛ
МӨР

С. С. С. Р. КЕЛЕН УЛСИН АХА ИЗДАТЕЛЬСТВО
МОСКВА—1925 Ж

-48851-
ж

Муниципальное
Педagogическое научно-
исследовательское учреждение
педагогических и гуманитарных
наук "Институт образования"
г. Москва

И. НАПРАВЛЕНИЕ

КАРТА

МОЯ

-1922-

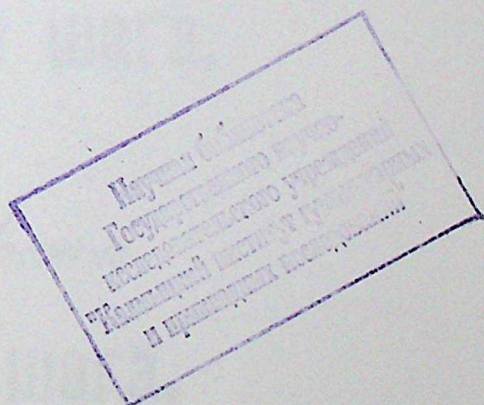
Sarul Mör 1925

НАРМИН ЛИЖИ.

САРУЛ МӨР

ХАЛЬМЫБ ҰЗГЫН ДЭКТЭР.

-19887-

С.С.С.Р-КЕЛЕН УЛСИН АХА ИЗДАТЕЛЬСТВО
Москва—1925 ж.

CHAPTER

THE

1000

THE

ШАГӘ *Шагә*

АНЖӘ *Анжә*

Анжән шагә.

ЖАНЖӘ *Жанжә*

Жанжән шагә.

ИНЖИ *Инжи*

Инжин шагә.

Шагә Инжин.

WATA

AKHA

AKHA

AKHA

AKHA

AKHA

AKHA

AKHA

ЧИМИД *Чимид*

Чимдин шага.

Шагжин шага.

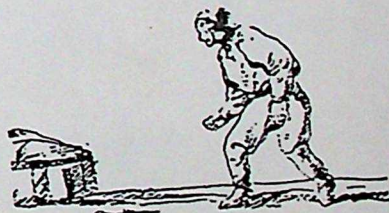
МАНЖИ *Манжиса*

Манжин шага.

Шага Шагжин.

Анжа шага начана.

Инжи шага начана.

THE UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS

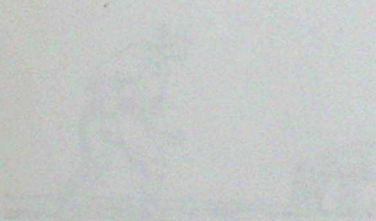
THE UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS

THE UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS

THE UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS

THE UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS

THE UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS

THE UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS

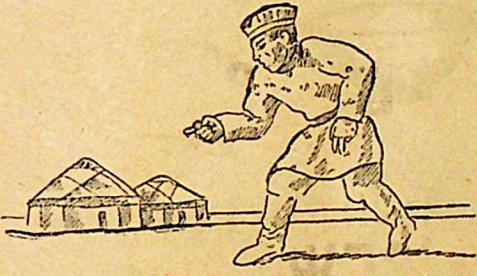
THE UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS

Мини шага шин. Чини шага шин.
 Мини шага чамд. Чини шага нанд.
 Анжан шага чамд. Инжин шага нанд.
 Жанжан шага Анжад. Чимдин шага
 Инжд. Инжин шин шага Манжд. Чим-
 дин шин шага Жанжад. Чимид шага
 начана. Манжи шага начана. Анжа
 Инжин шага начана. Шагжи Манжин
 шага начана.

Анжа Инжи хойр.

Жанжа Манжи хойр.

Инжи Ман-
 жи хойр ша-
 га начана.

Жанжа Чи-
 мид хойр ша-
 га начана.

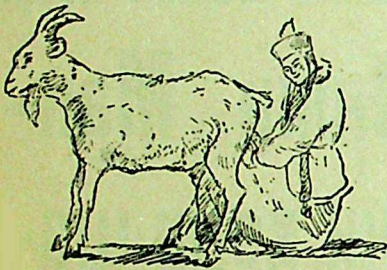
Ноха Ноха

Шам Шам

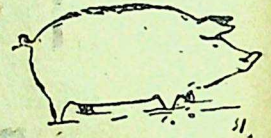
Дагн Дагн

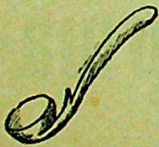
Йаман Йаман

Аг Аг

Гаха Гаха

Шанга Шанга

Модн Модн

Чоно Чоно

Манжи, аган арчи. Нарн, шамчин
хамхаржи. Нимин ноха номгоржи. На-
рма, хар йаманчин ашна. Анжан ном-
гон дагн иржи. Инжин модн йир ахр.
Жанжан шангин иш ахрхан. Чимдин
гаха нога иджи. Шамдга чоно шар
йама иджи. Мини гаган хойр йаман
чонин амнда оржи.

ДАРЖА *Darjica*

Даржан шар шага.

Очир. Очрин шага.

ДОРЖИ *Dorjici*

Доржин хар шага.

Очрин хойр шин шага.

Мини шин шар шага. Чини шага хар. Чи шага надн-чи? Анжа, шага надий. Инжи, шага надн-чи? Чи ма-над ир шага надий. Чимид, нар, шага надий. Жанжа, наран ир шага надий. Доржи Даржа хойр шага начана.

САНЖИ *Sanji*

Санжин хар саха.

Очрин шар саха.

Очир Санжи хойр шага начана. Санжин шагас йир шин. Санжи, ас шин сахим. Чи Санжин шагасиг шар сахарн ха. Санжи, ас шагасим. Доржи Санжи хойр шин шагасар, шин сахсар начана. Санжи, ода хойр самд надий.

Манжи, Инжи, Доржи, Чимид, Даржа, Жанжа, Санжи, Анжа хамдан шин шагасар начана.

Анжан шин шага Манжин нохан амнда оржи. Мана шам Инжинд-жи Мини дагн хар, чини шарга Чимид йамана мах чана. Жанжан агда чи мах ид. Шин модн шангин иш ахр. Модн агин амн хамхрха. Доржиндгахан мах чанжана. Очир, Санжинд шин йамана мах чанжана, очи идий. Доржи, Даржанд одад, мах идий. Санжин дагн Аршин хар ажирга дахна.

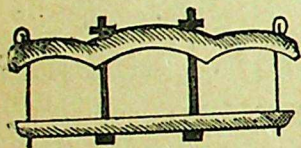

АВ Ав.

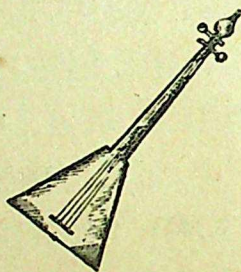

ЭЖ Эжс.

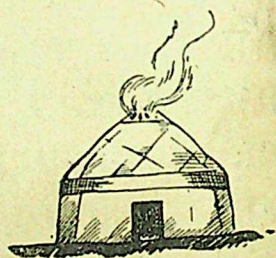
Бован ав. Авин Бова. Бадан авг.
Авгин Бада. Даван эж. Эжин Дава.
Бамбин гага. Гаган Бамба. Баван Бад-
ма. Бадмин Бэмбэ. Жамбин Бэмбэд.
Бэмбин Жимбэ. Мини авин нэрн Жав
Чини эжин нэрн Авжа. Бован авгин
нэрн Жамба. Мини нэрн Жиж. Чини
нэрн Бэмбэ. Манжин авгин нэрн Жи-
мбэ. Даван ахин нэрн Санжи. Инжин
эжин нэрн Босхомжи. Жавин эжин
нэрн Байчха. Санжин гаган нэрн Байн.
Эн Баван ав. Эн Санжин эж. Эн Да-
ван гага. Бадмин бэргн Ноган. Нимин
ах Нарма.

Йарм *Йарм.*

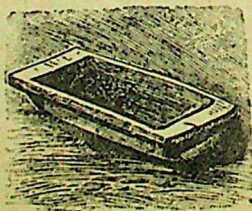
Добир *Добир.*

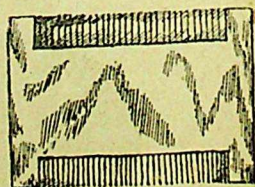
Гэр *Гэр.*

Ирге *Иргэ.*

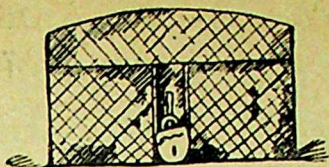
Идэш *Идэш.*

Сам *Сам.*

Мис Мис.

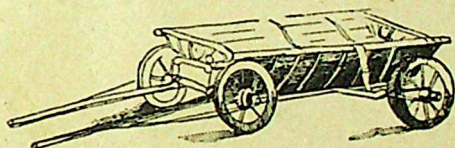

Авдр Авдр.

Госн Госн.

Бэмбэ, мана йарм хамхаржи; чи йармда ор, нэг йарм авчир. Гаган домбр хамхарха, Бован домбр авчир. Эн нохан идэш хосн. Мини эжин сам чини эжид би? Баван авдрин онис эвдэржи Бадмин госдин даврхга хамхаржи. Байн, Байчхин сам нанда асржи ас. Дава, эн эвдэрсн онис йаса. Арм бага наснда ав эжи баран. Ав эжин бидэ эрдэм дасжи аб. Ав эжи хойран асра.

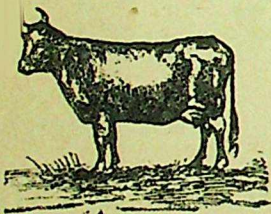

Тэргн Тэргн.

Эн тана тэман шар. Батан тэман хар. Тана тэмән тамгта. Тэр тэмәнә ботхн тэндэ тэнжи йовнә. Батрин тэмән нэмнәтә. Танад тэмән бәнә. Манад тэргн бәнә. Тана тэмәг мана тэргндэ татад; хамдан Батрәд одий.

Гаран ав эж хойр гэртэн бэнэ. Баван авга эндр шин гэртэн орва. Нанд гэртэ хойр ах бэнэ. Би эндр гэртэн бэгэд, гэртэн наднав. Гаря, нар, мана гэрт орад, гэрт шагасар надий. Чи, Бата, бас нар, хамдан надий. Батр бас надх. Тэр шагад нанас хавтэ. Нанд тэмдэгтэ нэг сах бэнэ, йир чивхэ.

Торм тэмэн йовачи. Эн тормдо тохм тохат мордо. Тэр хотнэ тэмэд тара иднэ, тэгэд йир таргн. Таргн тэмэнэ әмин бата, Хотчи сан нохәгәс хото бичә хармна. Батр, танад тарантс тэргтэ гичэ ирвэ. Тэгин огтор бор мога дэгэд хортэ. Та, Эрнжән, манад таварн бәтн. Та Эрдни, тахтэ боран тавшажи бәтн. Совэтин йосн хад мэт батрва.

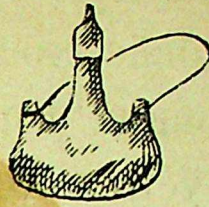

Үкр Үкр.

Эн үкр кэнэв? Эн үкр мини эжчин Эжчи, нартн, тана үкр эн йовнэ. Эжчин үкрин үсн йир йкэ. Мини дү күкн Кәрмн үкрә үсәр хот кәжи бэнэ. Тана эжчи Күкә бас үсәр бәдгжи. Мини хот бас үсн. Хот иддәк үкрин үсн шимтэ. Үкрә үсн күкдин хот.

Тэвиш *Тэвиш.*

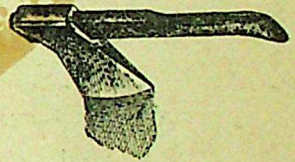
Бортхо *Бортхо.*

Укр *Укр*

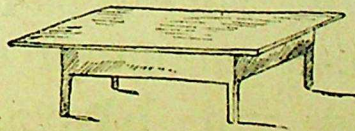
Ур *Ур*

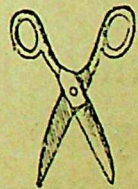
Сүнэ *Сүнэ*

Савүр *Савүр.*

Ширä *Ширä.*

Хäчи *Хäчи.*

Хоттә күн сүвәркиг. Ховдок манжи хойр хөвәс хосн гарчи. Тарвжи үрән кэрә довндә дәр йаснә. Бичкин күкүд үкрин үсиги хожа гидэк. Тогштә күкүд талхда сән. Сәвүрәр гәр доторка бог сәвүрддэк. Сүкәр мах чавчнә, модо бас чавчнә. Бука гәргнә үкр үргәд, кэрә хонжи. Күкә күкн үкрән сагад, үснәсн нег аг үсә нанда ас.

Тугл Тугл.

Эн тугл йамара үкрин тугл билә? Эн тана хокчи үкрин тугл. Букан үкр күкн туглтә, а Кәрмнә үкр эр туглтә. Күкән үкр түтл угагар, хәдүләр салгнә. Мана хотнд Бокта гидэк күн бәнә, тер гурви туглтә үкртә. Коку күкнә экин улакчи үкрин барун чикн-ни шулвр имтә, а надка-ни он имтә. Букан үкртә им уга. Күкүд, үкр туглан услтн.

Сикэ Сике.

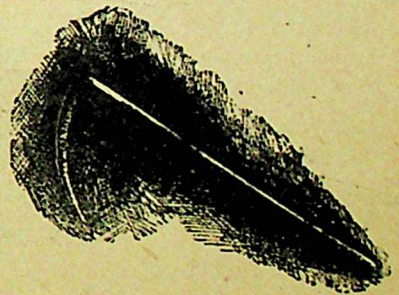
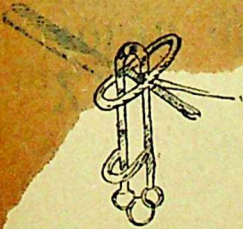
Тайик Тайик.

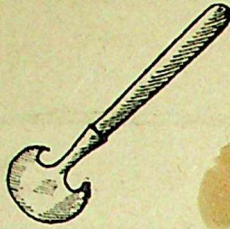
Донжик Донжик.

Унгн Унгн.

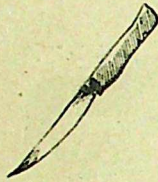
Нокто Нокто. Хурувчи Хурувчи. Шалга Шалга.

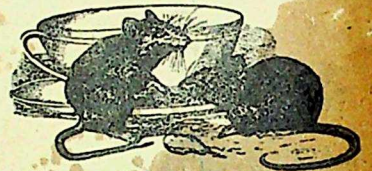
Чавчур Чавчур.

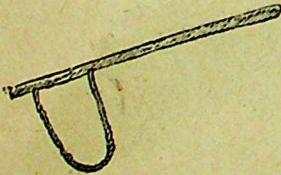
Галун Галун.

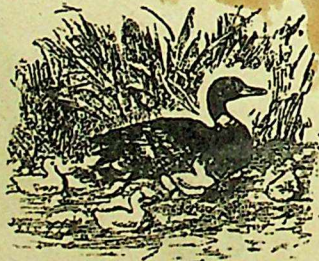
Утха Утха.

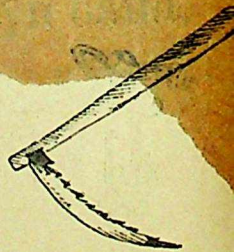
Хулгна Хулгна.

Урга Урга.

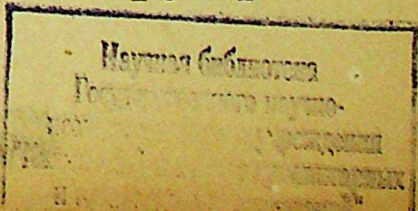
Нугси Нугси.

Хадур Хадур.

42885
Хосн ухр амнда багтхиш. Күн бол-
хо багасн, күлүк болхо унгнасн. Эн үк-
риги туглас-ни авн тулн күртл-ни та-
нинä би. Байчха гидэк күнн барун
чикндан сиктә. Увши гидэк күн улан
тәвлхә тайиктә. Энжил шалга эргүлжи
болши уга хадлган ургва. Махиги га-
рар ишкәл уга, чавчурар чавчхлә сән.
Улан тугин доро угатә тотарн жир-
гийа. Үккә хулгна мисин сүл авчи на-
дха Нур дунда нугсн сәхн, нутук
дунда номтнор сәхн. Хадурар хулса
хаднә. Уласта гидэк голиги услур му-
тә гилә, урда йовсн хадудиги уха му-
тә гилә. Кәрә кәдү бәгвә чигә хавр
ирдэк уга, галун нәгкә ду гархлә хавр
ирдэк. Чонин амн идвә эс идвә улан.
Худул кәлсәр күндүтә болхуга, хулхә
кәсәр байн болхуга.

Манакнә хөн кәрә йовнә. Күкүд,
хөгән өртхтөн. Хөн гэртә өрхн бәнә.
Хөн өвсө иджи йовнә. Өвгн, өрүндән
эртә хөнд гартн. Хөгән гәрәс өмәрән
тутн.. Күкүд, хөчи өвгнә өмнәс тосад,
хот авач өгтөн. Өвгн, дэгэд өрүгәр хө-

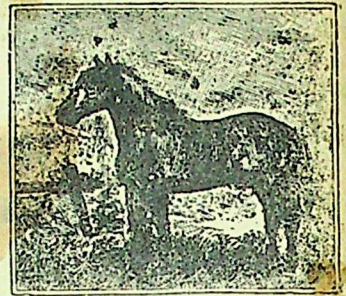
гән бичә авчиртән, өрвүләд, идүләд ул-
гад, адгм угагар иртән. Нөкәдүр өрүн-
дән хургдан имнхә кәрәктә, үкс гиял
шулун эс имнхлә, хәлунлә харгад, өтәд-
му болх.

Килэк *Килэк.*

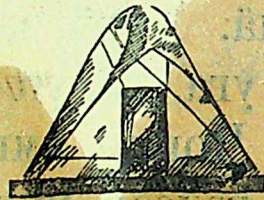
Сулга *Сулга.*

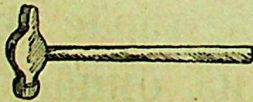
Мөрн *Мөрн.*

Өвр *Өвр.*

Жолм *Жолм.*

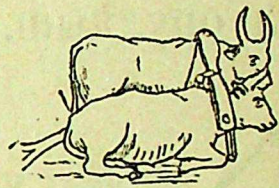
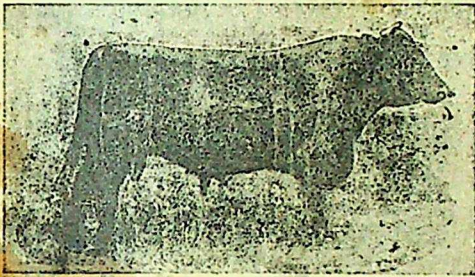

Алха *Алха.*

Өндгөн *Өндгөн.*

Хурин хөткө нарн халун, худлин хө-
ткө ичир хату. Усн түлани өр-ни сән,
урук элгнн хол-ни сән. Өртә күн өдән
гардм биши. Көкшитә хөн үргән уга,
Өндгөндө ө уга. Төркәрә муги сургжи
эс болжи, төрсн муги дуджи эс болжи.
Хотин өвчин көдөлхлә, ухани билик
алдарха. Өндгөн дотрко урук мэт, өкн
дотрко бөрө мэт өслә би-

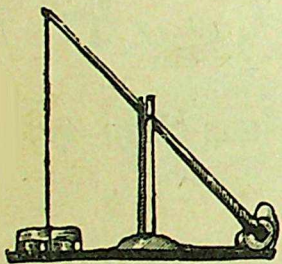
Өрәсн цар *Өрәсн цар.*

Пар цар *Пар цар.*

 Эн цар Пүрвин. Эн пар цар
Пунцин. Павлу нэг пар царта,
хойурн йир әдил. Хойурн да-
лю өврта, хойурн хар цохр.
Пуд *Пуд.* Цәрна хойр цар найн пуд
аца дана. Цәдна цар цохр.
Цәцн-цәцртәл әргү гурва үмкжи. Цаган
толгата боро цасни нимгәндә цамш-
на. Көсан күцад, көгдсндән күцугдел

уга йово. Цуцуртлан кӧдлмӧш кӧд
цатлан хото у. Цал бурл сахлтӧ цага
ӧвгн боло. Царин чинӧн гӧстӧ, царца
чинан гуйта. Цӧцгӧдӧ илӧ, цӧждӧ далда.
Цаган нурын кӧвӧдӧ цах шовун чаш-
курднӧ, цагин сӧлгӧн бӧхни Цагантӧ-
гӧн хойурн жирги-та.

Пӧдрӧд хӧ дахдык Балтык гидӧк
нӧртӧ барык ноха бӧна. Йыр хуцачи
ноха, сӧд мӧл унтхыш. Сӧн сӧргӧк ху-
цачи ноха нӧрмӧ му хӧчӧс дӧрӧ, тимӧ
ноха сӧд хот эргӧд хуцад, чониг хотнд
мӧл орулхыш.

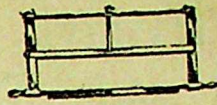
Занга Занга.

Тӧр зангтӧ худук бӧнӧ.
Худгин ӧр онгцо бӧнӧ. Тӧ-
нӧс цармудан услий.

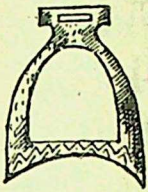
Пакшин цӧвдр мӧрн ус
ухыш. Цӧтрӧн хонгр мӧрн
усрхжи бӧхыш. Эй, залу,
цадка занган дарад, онгид
ус кӧтн. Эн уснас зунтагин амтн гарнӧ.
Зунгру, зурка царан тун ирӧ. Зодвин
халюн мӧрн хӧрю гӧжи одва. Эн йун
солю зӧстӧ мӧрн билӧ? Зӧрдӧ галзн мӧрн
зӧлин гаснас уйатӧ. Мӧнгн урлтӧ зӧрдӧ
мӧнгтӧ хазарт зокастӧ.

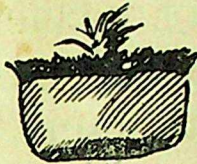
Шөвгө Шөвгө.

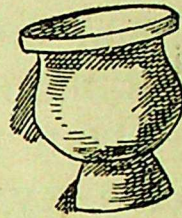
Көрә Көрә.

Дөрә Дөрә.

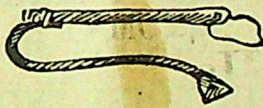
Торцыг Торцыг.

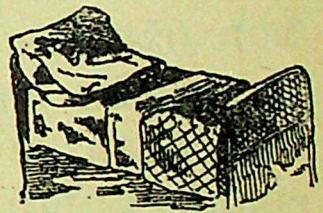
Тавык Тавык.

Зара Зара.

Ташмык Ташмык.

Орндык Орндык.

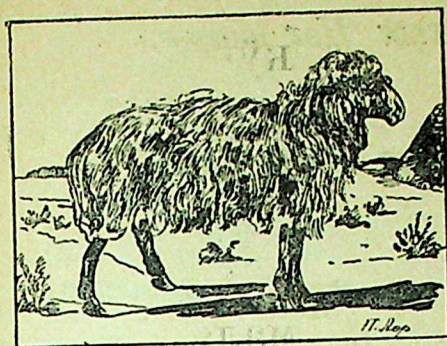
Кэцин усн гуган тэмцдэк, кэсн үлэ
эзән тэмцдэк. Пүрвэ гидэк күн Пөдр
гидэк көвүтә. Пүрвин көвүн Павлу
поштар бичик авба. Огторгу таш-пиш
гэд ду гарчана. Гатлгни гакцхын мод-
ндо ганзин утан паржиннад. Нэг пудта
дөчин чиннүр бадэк. Царынгтар дүринг

адунда цävдир мини ончитä. Пэтрән эцгэ Пунцук йир панцык кўн.

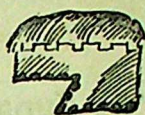
Эн маля Колян маля. Маля тамгтä халюн мөрн малян айугар ганхнä. Замба, наран халя Зунгру, царан халя. Аляд амр уга, жорад өкн уга. Уля, уля бäжи кўн болдык, маля, маля бäжи мал болдык. Буру халяжи уляд зоб халяжи инягäд, халяси гаццхи маляган Олян кўргән Колядä өгвө би.

Цадси худуктан бичä ханя. Чи бичä уляд бä. Сангжин ингән ботхан хäгäд булад бänä. Цагасчин Коля ашивза, халян ба. Начин холята хөрмөк бänä авады. Басынтин көвүн алягад үржи одва. Цаси халяд, хавр болва. Эндэр мини солян, мангдур чини солян. Сарынтин мөрн ханягäд бänä. Чонин кичиктэ хото өга бätл кў чикэ халяхиш, дан нүдән аняд бänä.

Эн Ольдан садин альмн. Ользäтин өгси альмн өнгтä болад äмьтэхн. Эн альмнä модн авин äмьддан тäрьси модн. Альмн ишäси холдо ундык уга. Аль хäгäд альчулар дүрэн альмн зоцта ирвэ. Кўчтä кўркүлдэк, кўч уга йаркалдык. Ачтäги эс ачилхлä, тэнгин тэмдэк.

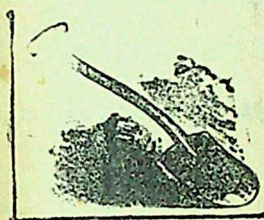
Шодыг Шодый.

Халвыг Халвын.

Күрнэ Күрнэ.

Күрзэ Күрзэ.

Зурмн Зурмн.

Зүн Зүн.

Хальмык кўн чониги малягар ална
Альчурар дўринг альмиги алин кўкўд
тэ цацла би. Сольвў өврта галзи цар
соляд арлад йовнә. Ольгр кўрўн мөрн
ольдык му зантә. Эн солю зүстә йун
ўкр билә? Альхн жагчинхлә мөнгн
бәригднә гидэк, Хәрюд толвртә, бәрю
гартә кўн му. Ольда, альда алятад
йовба чи? Улан хоншарта хонгор га-
лун усни көвәдә донгоднә.

1 Нэг тӱгрэг *Нэг тӱгрэг.*

2 Хойр хада *Хойр хада.*

3 Гурвн ага *Гурвн ага.*

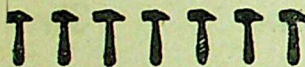
4 Дӱрвн сулга *Дӱрвн сулга.*

5 Тавн онис *Тавн онис.*

6 Зурган сӱк *Зурган сӱк.*

7 Долан алха *Долан алха*

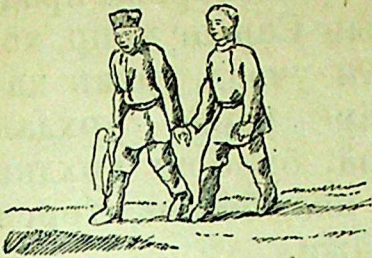
8 Нӱмн чи *Нӱмн чи.*

9 Йисн тентрин ки *Йисн тентрин ки.*

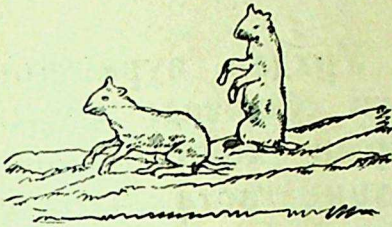

10 Арвн одн *Арвн одн.*

Басын, хойурн йовад,
зурмнд урх тавий! Тавийа.—Нэ, йовийа!

Басын Сарын хойр
зудмнд урх тавьхяр йов-
жи йовнэ.

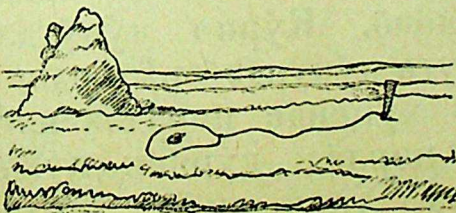

Кэрэ Басын Сарын
хойрин өмнө хойр зурми
бэйжи. Хойурн сөктө бэй-
жи. Нэгни өвсө иджэй-
жи, надка-ни шоважэй-
жи. Хойр көвү үзчкэд
хойр зурми тэр нүкдүрн гүльдэд оржи одва.

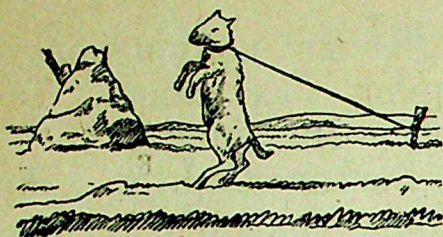
Зурмыд оржи одсн
нүкдин нэгн-ни цонок
санжи, а надка-ни ташу
бэйжи.

Тэгэд Басын Са-
рын хойр урхан цо-
нокт-ни тавьбе. Гас
цокад, урхан тэр гаснашн торгва.

Басын Сарын
хойр урхан тавьч-
кад, өрни бэ тавьбэ,
эс гижи хөнө-ни
олдхо уга гэд. Тэгэд
хойурн хотан ухар

хярвэ. Урх-ни эн бэсн энэ.

Гэртэн хэръжи ирэд,
Басын Сарын хойр, хөр-
мгэн учкад, урхан ха-
ляхэр хэрю урхдан
ирхлэ, өмнө-ни урхднъ
нэг икэ бозлок торсн
бэйжи. Бозлок амьдэ бэгэ бэйжи.

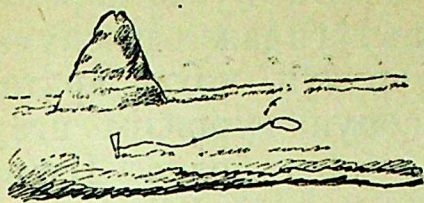
Урхдан зурмн тор-
сиги үзъчкад, Басын
Сарын хойр байрлад,
урхан гаста зурмтэ-
гинь үкүс сүглэжи ав-
ад, горд гэрүрн гарад
хурдла.

Сангжин хотндо бэдык Ангрык гидэк күн
кэрэ тэмэтэ йовжи йовтлнн, гэнткн тэмәнэ кёл
дорас нэг күрнэ босад, ардан хуцад хурдла.

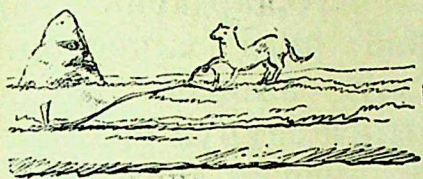

Ангрык күрнига
үзн, тэмәнән бун ки-
сэд, түги цокжи алхар,
ардаснь ташмган авад
көвө. Күрнэ күцүгдл
уга нүкүндэ оржи одва.

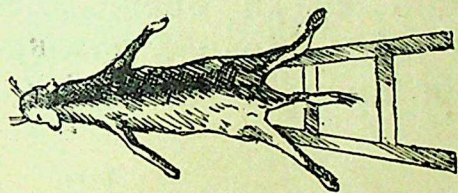
Хальмык күн күрнэ хуцснас цэрлдек нэг
му зантэ. Ангрык бас цэрлэд, күрнин нүкн
дэр бэ тавъчкад хэръвэ. Хэрю ирэд, хавха-
тавэд, күрниги йагад болвчигэ алх санатэ күн
болнэ.

Гэртэн кўрчи ирэд,
Ангрык тэмэгэн тавь-
жи идүлчкад, бэлын бәсн
цә халулжа учкад, хав-
хан авад, йовгар гарад
йовба. Кўрнин-ни нўкиги эврәни тавьсн бә-
гәри ольжи ирэд, хавхан тавьбә.

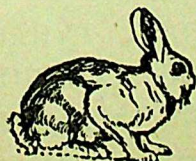

Мангадур өрүнд-ни
Ангрык хавхан хә-
ляхар хәрю хавхдан
ирхлә, өмнө-ни үцкгдүр-
кә кўрнә-ни хавхда ба
рун өмнө көләри торси бәжи.

Тәгәд - Ангрык
кўрниги дор-ни цок-
жи алад, гэртән ав-
чирэд, арсинь бүтү-
гәр өвчәд, тәлүрар
тәләд, газа гәр дәр хатажи орква.

Хальмык газрт үзүгддәк ангуд.

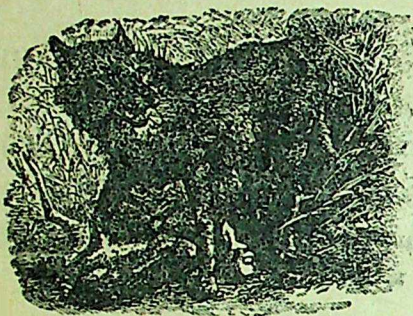
Тулә.

Хальмык газрт монд хулси
ховортан ан оли биши. Бәхәс
тулә, арата, чоно гурви элвгәр
бәнә.

Урата.

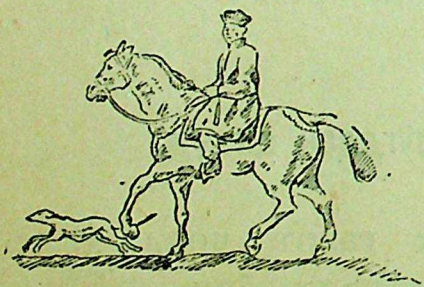
Тулä хальмык күндэ хор уга-
ämtнъ, хәрнъ тўги даҗирдык йумн
далä. Ангучи күн, ноха, арата,
чоно, хар шовун, гурвилга игäd
цугар тўндэ дäси болнä. Цуга-
рагäснъ äгäd, бултад гўгäd йовхас талар эрдэм
көркүдэ уга.

Чоно.

гўгäd, альдагур гархинъ мэдҗи оркнä. Тә-
гäd мөрär чигә көгäd тўги бәрнä, нохагар
чигә бәрюльнä. Аратин арси талдан бас нэг
арсым.

Арата гидэк анг мөр-
тән чигә, ардаснъ йумн
көвө чигә альвн анг.
Кэдү альвлва чигә,
арткги шурук ноха чи-
гә, ангучи күн чигә
бәрнä. Сән дадмык анг-
гучи аратиги икә хо-
лас үзäd, тўги хамаран

Ангучилҗи йовнä.

дэгäd хära-бäри угагар иддәкт-ни, күн чондо
йир дур уга. Хальмык күн чониги үзәҗәҗи

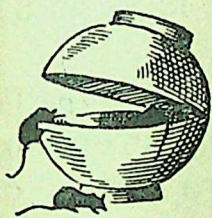
Чон; чон гэд намäги
ämtн цугар таньнä, а
би кү таньхиш гийҗи
чоно кәльдәк-җи. Чон
күнä мал таньхас биши,
нань кү таяд, тўндэ
йун олзо бәнä? Эзинь
танил уга бәҗи, малинь

әмдә йир тавыши уга. Хойр гурви хотнә улс нэгдәд, бұләр, аргтә мөрдәрн көгәд, малягар цокад алнә. Эс гижи хорар алнә, хавхар бәрнә.

Хальмгин гәр доторко хортн.

Хулгна мана хальмыкта зөвәр хоран кўргнә. Арсн-көрсн, дэвл-дэглә, ўнтә килвәр угаги цугт-ни мәрәд ўражи оркнә. Тәр төләдә мана хальмык хулгниги йуни аргар болвчигә алжи чиләкә санатә.

Мис хулгнин дарынхә. Хулгниги ўзжәжи мис кәзәдә чигә әмдә тавыши уга. Хулгна бәрхдән мис йир гавшун. Хулгниги мис бәрчкад, кўццә алыл уга тўгәрн бахан хантл зоган кәд, зөнгдән начи, начи, зоважи, зоважи, тәгәд очиднә.

Хавха.

Гәртә хулгна әлвжәд, мис уга, болхлә, манакин хулгида хавхатәвнә. Хавхиги хойр агар кәнә. Нәг ага дотр нәрхн модо босхад тәвнә. Тәр моднда дорко ўзўртә тостә гўзәнә тасрхә торгжи оркнә; дәрки ўзўрт-ни талдан нәг ага дөнгўлжи оркнә. Дорко агар хульгна давшад, дор-ни орад, модндо торгачкесн гўзәнәс татнә; тата, тата бәтл, модн уннә, модн унхлә, дәрки ага чигә бўркўгднә; тәгәд хулгна гардык арг-ни тасрад, доран ўлднә.

Нани чигә хулгниги бәрдәк нәг арга манакин бидә бәнә. Тәр арга имә: сулгда өрәльцә-ни ус кәд, амндәр-ни иг дөнгўлад тәвжи оркнә. Хулгна сулгар давшижи амн дер-ни гарад игин ишәр дамжәд, төгәдни кўрнә.

Төгэдэ түркятэ тосо идхяр, хулгна төгә давшахла, төгә дугрхлә, хулгна бәрдэк бәрәсн уга болад, бийән дажи чадл уга, уснда унжи одна, тэгәд доран үкнә.

Хальмык газрта бәдэк кү зудык хортод.

Сангйги икэ шар хажу көжи йовнә.

Сангжи гидэк көвүн кәрә туглмудан хәжи йовжи. Гэнткин баг өвсн загас нэг икэ шар хажу гарчи ирәд, Сангжиги дәвирвә. Сангжи могаги үзчкәд, гарад зулва.

Мога Сангжиги зөвәр көжи йовад зоксва. Түнәс хоран Сангжи көл нүцкәр кәрә йовдган урва.

Мана хальмык газрта оln зүсн мога бәнә. Әлстә газрин икэ шар хажу, тәгин огтор бор мога, шар толгатә мога, нани чигә оln зүсн мога бәнә. Цугарагас-ни огтор бор мога амшкятә. Мога кү хадхжи оркәлә, мана хальмык күн тәр хадхсан ормин-ни дэдә бийәр торги уццар так болгад бочкнә. Тэгәд эмчидә очи үзүлнә. Мога йир игзартә. Могагас әгәд хальширсн күн, дәснә тасрхә үзүлвә чигә, әгәд зулнә. Нэг күн зунн цакт, гал үдлә, туска иргән сәкчкәд, дор газрта оро йасад, унтжи. Гэнткин нөр дотрни күзүн дэгүр-ни нэг кити йумн йовсн болад йовдок болнә, сәрәд халян гиклә, нэг мога әлкн дэгүр-ни йовжи йовжи. Ик татя гәд, могаги сажжи унгачкәд, ән күн гарәд хурдулжи.

Түнäs наран, эн күн могаги үзкэ биши, нам нэринь сонсхларн адик болад бэйжи. Дэгэд игзарлад, дэгэд ахларн, эн күн мога гйжи кэлад, дэснэ тасрхэ үзүлсн күни өмнэс, эн тэр уга, «бичькэ альвлэ» гйжи кэлн, ужа бэсн агтэ хотарн шивчкад гарад хурдлдык санйжи.

Хальмык күндэ икэ гару үзүлдэк хортн.

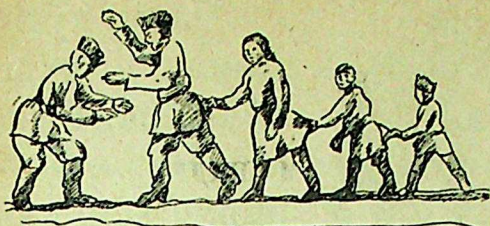
Мана хальмык газрта чим гидэк нэг хортэ аральжин бэнэ. Чимдэ зулгсн күн икэр зовнэ: йас-үснн шарклад, махмуд-ни китэ урсад, уха-сэга алдад, зүлэд кэсэк йума кэлэд бэнэ. Игйжи зовйжи бэсн күги манакнн, хө алад, сэн шөлө кэд, шахнэ. Шөли икэр эс туслхлэ, чанга амттэ хальмык арьки халулад, тослад өгнэ; тосо хальйжи өгнэ; дэкад гэр дотр нүкэ малтад, доторкинь сэнэр шалчкад, түндэ халун ус кэд, тэр усан давслад, ташир дотрни хар хөнэ носо угагад, зунгаги-ни гаргад, тимэ уснда цурта орулнэ. Зарьм тимэ зовлынгтэ улста гэснд-ни шамнн тосо өгдөк улс бэнэ. Бэхтэ байн кү чим зухлэ, икэ төр болхыш, хэрьнь нам хотнэ-ни уга йаду улс, шалтгар мах идэд, амрнэ; йирдэн угатя, өнчин кү чим зухлэ, көдлмөш түндэ бэнэ. Хө алад шахын гиклэ, алдык хөн-ни хэвр болнэ, өгөнг гиклэ, чанга амттэ биши. сула амттэ арькин бийни амраф олдхыш. Болвчигэ эндэ тэндэсэ хэгэ хатра йовйжи, имэ зовлынгтэ күндэ кэрэктэ йумсиги олйжи авад, манакис күгэн үкүлэл уга эдгэгэд авнэ. Хальмык күнэ кэсн эмнэлгэ зокад тигдэк жэвтэ, чимэ зусн күн үкүйжи гисн йумн сонс-согдохыш, цугарла хонэд-гурвад хонотко ша-

хулад эдгсн болжи гарнэ. Хэрнь тэмэн, тимэ икэ цокцтэ, тимэ икэ кучьтэ бийни, чимин зулга дал уга, шахсн шахлгар шахяга кэл уга, нурглжи гилтэ үкжи однэ. Чим гидэк хорхэ имэ хортэ, имэ гарутэ, имэ кодлмөштэ илмэр. Тэр учрар хальмык улс, шин бүрдэ бухларн, гэр бэрххэ газрин-ни чиминь түрүлэд түжи альчкад, тэгэд оча гэрэн бэрнэ.

Хальмык күндин наддык надн.

Аль хошэ бэсн хойр хотнэ күкүд: Улүмжи, Бэмбэ, Лижи, Бадма, Доржи, Басын, Сангжи, Нимгир, Санжи, Урүвжүр, Сарын, имэ арви нэгн көвүн цуглрад, бүс цоклцад начи бәнэ. Тэгэд цугарн төгрөглжи сучкад, жирвэ хайва. Жирвэ Урүвжүртэ тусва. Тэгэд Урүвжүр нэг бүс авад, төгрөглэд сусн көвүдиги эргэд, бүсәрн көвүдин далар-ни цокад йовжи йовад, гэнткин мэдэмжән угагар Лижин арда бүсән хайчкад, гарад хурдулжи йовна. Тэгэд Лижи бүсань авад, Урүвжүриги көжи ковнэ.

Сангжин хотнэ, Сарынгэ хотнэ көвүд цуглрад, хойр хотнэ хорндо нэг халцхэ бэсн, түндэр шага начана. Начахэ көвүдин нэрэд-ни: Дамба, Цэвик, Эрдни, Нимэ, Пүрвэ, имэ тавн көвүн. Нэ, йу надийа? гижн Пүрвэ надгсасн суржи бәнэ. Нарим цокийа, гижн Цэвик кэлжи бәнэ.—Зөв-йу? гижн Нимэ цугара-гас суржи бәнэ. Көвүд цугар зөв, зөв гилдвэ. Кэдүгэд гардийа? гижн Эрдни сурва.—Хошад, хошад! гэд цугар хакирвэ: тэгэд хошад сахан тавад нәрхлэ, Дамбин сах тусва. Дамба сахан авад, хайжәнэ.

Хорма-хотн болжи начана.

чоно болжи, Эрнжән эзн болжи, а надкс-ни хөн болжи. Чоно хө таслжи авхар зүджәнә.

Бамба, Цэрн, Эрн-
цән, Эрнжән, Цәдн,
имә тавн көвүн, Оль
зәтә, Кәрмн гидәк
хойр күктә долули
хормә хотн гидәк
нада начана. Цэрн

Күкдин надыд.

— Эй, Булгн, Амгулын, нартн, бура бот-
хон болжи надий!

— Дава, Бава, Ангрык, бас нартн, бура
ботхон болжи надий!

— Күмдән дэгәд цөкн: Очир, Увш, Гаря
әдниги бас дудха билә!

— Эй, гурвули нартн, бура ботхо надий!
Не, ода йисн күн болво, энә-ни болхо. Нә,
шулун жирвән хайтн! Жирвә Ангрык Гаря
хойрто тусва.—Ангрын бура бол, а чи Гаря
ботхон бол.—Нә, цугар гар гаран бәрәд; ха-
ша кәтн! Ангрык буриги йир сән наддык сан-
жи; мәл йосн бура кәвтә, амнасн көсө цахрулад,
күркрәд. көлвәдәд, әмшиктә, докшин бәдл гар-
гад йовнә. Гаря ботхан болхдо бас әвтә йумн
санжи, йир тўргн көлтә, йир гавшун, альвн
санжи. Бурда бәригдл уга, йагад дальтрад
гарад одсн-ни мэдәгдхиш. Бура көлвәдхлә,
дурагад көлвәднә, бульхләнь—бульнә,

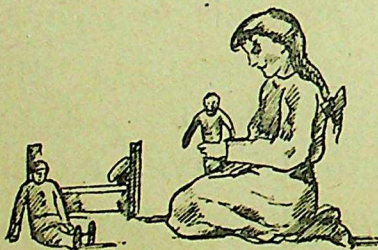

Сохр эвā начана.

Цаган күкн,
 Кэрми күкн
 хойр, өрән Пун-
 цук, Нарм, Жун-
 нгтру гидэк имэ
 гурви көвүтэ
 тавули сохр
 эва болжи нача-

на. Жирвэ хайх лэ, Жунгтуда жирвэ тусва. Тэгад, Кэрми күкн эврәни альчурар Жунг- ругин нүдинь так болжи бова. Сохржи одси Жунгтру хойр гаран сарсалгәд, эндә тәндән кү хәвэ. Күн бәригдхиш. Надка начахэ күк- үд Жунгругин эндә-тәнд-ни гарад, хорма хотаснь татад, тұлкәд, өмнө-ни көлән көнд- лөнг тәвәд, бүүдрүләд, ас авхульжи кискәд, зовагад алад йовба. Бүүдрәд, ас авад кискәд- одхлань-ла цугар нәр кәд, шугад, энялдәд йовнә, а Жунгругин ур-ни улм күрәд йов- нә. Тигә йовжи Цаган күкиги бәряд авба. Бәржи авн. альчуран тәляд, Цаганә нүдә так болгад бова. Эн кәвәр надн дәкәд шинәс авн эклвэ.

Күкдин надыд.

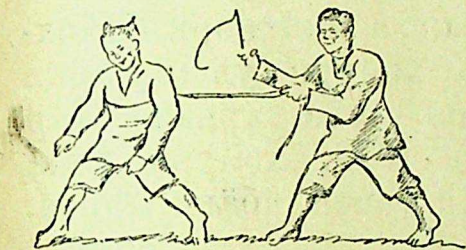

Надга начана.

Байчха, Жиргал ги- дэк хойр күкн надга на- чи сунә. Өрән бичькн ор- дәр иясчикжи. Орни-ни өрө бичькн бара йасад, дәрни хучин көзрәр кәси нэг авдр тәвжи. Орни өмнө хату цасар кәси

хойр устул бәнә. Байчхин гарта кўргн надга бәнә, Жирглин гарта кўргнә кәльси кўки надга бәнә.

Ногала кўки Өльзә кўки хойр, аргсан тўжи ирчкад, асхи ўдин ус очи автлан, зог кәд кәд шагагар огцад начи бәнә. Огцад надылганда көвүн күнәсә кўки әвтә. Кўки күкдин шагагар наддык надн-ни нурглжи гильтә огцан болжи гарнә, дәр-ни зурган шагагар үзүр хәнә гәд наднә, дәкәд зу нәрнә гәд наднә. Нань та нәмлцнә, ханцнә, цәглцнә гәд, имә, имә сугад наддыг надыд наднә.

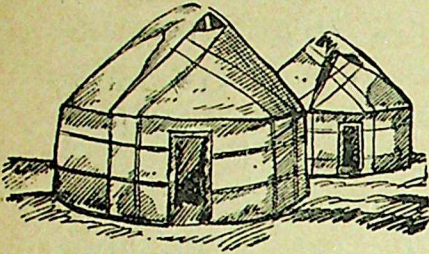

Мөрн болад начи йовнә.

Пүрвә көвүн өдр болгн Пунцук гидәк көвүтә мөрн болжи наддык санжи. Тәгәд энә өрүн бас мөрн болжи надхар, өрүн цәгин-ни гуйрин дәжән идл уга, хавтхлад

авчи оркад, хазар кәдәк шидмәән авад, бички ташмган бәрәд гарва. Пунцук газаган начәжи. Әй, Пунцук, халя, халя, арвә гәд Пүрвә түндә гуйран үзүлвә. Пунцгин гәртә гуйр-ни чилси, гуйр уга цә улык санжи. Тәгәд гуйр үзчкад, Пунцук үкм хурдарн Пүрвә тал гўжи ирвә. Пүрвә әзи күни йосар мөрндан, арвә өгчәнәв гәд, дәжин-на гуйрас нәвчки йум хуглжи авад, Пунцгин амнда дүржи өгвә. Нә, мөрн хотан идчкәжи гәд, Пүрвә Пунцган шидмәәри хазарлжи авад, ташмгарн газр шавдад, „но“ гәд, гарад гүлгвә.

Сангжи көвүнә эцгин гэр-бүлэ.

Сангжин эцгә аха хойрин гэрмүд.

Сангжин эцгә.

Сангжин экә.

Мини эцгин нәри Сарыг, а экин нәри Байсхланг. Мини ав әжи хойр хойурн увши, әрки ухыш. Увшинь әс мәдсә улс әрки өкәр сәдәд бәхә гәд, тәмдәгин төлә, хойурн улан оркми зүнә. Ав ода жири тавтә, а әжи жиртә.

Мини ахин нәри Ангрык, ода хөрн хойрта. Багдан нутгин школда йовсндан му биши, бичәд, умшад бәнә, орс талмыш-ни чигә му биши. Урзнан намыр гәрән авлә, үри гарад уга.

Ангргин гәрин күнә нәри Амгулын. Öвги уга, бәләвсә, бидән зөб малтә эмгнә гакца күки. Багдан школда әс орсндан мәл гундад бәнә, сургульта күкүд үзкләри мәл үлү үзәд бәнә.

Әнә мини әкчин нәри Босхомжи, ода арви долатә, намртан мордхо күки. Ав әжи хойр бидән нөкөд живр кәкәр гәртән хадглә бәжи, ән күкиги сургәли уга үлдәвә. Сургули уга үлдсәндән Босхомжи мәл зовад бәнә.

Сангжин эцгин хотндо бадэх улс.

Мана авин хотндо авин дү, мини авга Цэрн гижи баян, ода дөчан дөрвтә. Цэрн сургулә уга, орс талмыш чигә уга, цөн малан халягад бадәк күн. Сургулә уга болвчигә хар ухан, эсәб хойртан йир сән күн. Уга-йаду, ончин өвү кү үзкләрн, йир өр-өвчин. Угата күн бий-әснь йум эржи прхла, эврәни кәргән дутажи багәд чигә тәр күги хангажи гаргнә. Авгас йум эржи прен күн хосн гарсиги би мэл үзәд уга би.

Мини авга бәргнә нәри Дәлгир, ода диг дөчъта. Бидән зөв малтә өвгн эмгн хойрин күкн, дәрән аха уга, доран хөрө күрсн настә нәг дү кө-вүтә, имә төрктә күн. Бас әрдәм сургулә уга, хар ухана таврар бадәк гәргән. Бас залуган дурасн өр-өвчин сул гартә күн. Түрү зүдү күндә өкө йума хәгәд бадәк имә сонин күн.

Мана авган көвүн Ләжин ода хөрө орсн-ни энә. Багдан дәгәд әркәр өсчкәд, эцгә әкәсн салу бәжи өгл уга, школда өклә, оргад хәржи прә бәжи сургули уга үлдсән күн. Ода цагин сургультә багчуд үзчкәд, гундрхад, мэл бийән гәмнәд, мэл толгагән цокад баян. Сургули сур-хасн давжи одва гәд, эцгә-ни эн хавр Ләжиндә хадмуд хәвә. Түрүләд нәг сургультә күкндә әрьки зөхәр сәдлә; зүк күкнә бийни сургули уга күндә одхошив гәд бәхлә, арга уга болад, талдан сургулә уга нәг күкндә әрә гижи кәльжи больва. Ода намртан тәр күкән булгжи авхар баян.

Сарын өвгнэ хотндо аль хоша бэдэк улс.

Сарын өвгнэ хотндо өрхөн дү күргэн-ни
Ўлүмжи гидэк талдан хотар бэдэк күн бәнә.

Ўлүмжи ода гүчтә, гэрән авад тавн жил
болжәнә. Нэг көвүн гарад, гарсен даруган жи-
лижи одлә, түнәс наран хойр жил болсн-ни
энә; дәнжи үрн гарад уга. Ўлүмжи бийни эрдәм
сургули уга, гэрән эргәд, малан халыгад бә-
дэк күн.

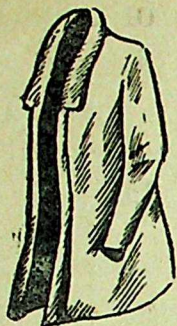
Ўлүмжин гэргн Байн Сарынгин хөтө экас
гарсен эцгә нэгтә дү күкн болдмын. Арвн нәм-
тәдән Ўлүмжидә ирсн, ода хөрнн гурвта, Ўлүм-
жәсн долан дү. Байнә нэг гага-ни сургульта
күндә йовжи, тәр күргән ахан-ни гэртә бәгәд,
цэр- цэвр, сэрглән-дэрглән кәсәк амьтә үзәд,
Байн му биши болжи, бийни сургули, талмыш
уга болвчигә, гэрән цэврәр хадглад, бийән кир
угагар бәлгдгиги сурчи. Амьтн кәб йанза уга
ховцан хайхмн, сикә шиврлгән хайхмн гиклә,
йумни түрүндә Байн хуццан тәльжи хайад, орс
татлгтә бүтү захтә бәрзә уйжи умәсвә, шивәр-
лэк сикә хойран нам зүдгән урва. Кәзәдә чигә
гаран угачкад йум кәнә. Имә сәхн цэвр күн.
Хотнә-ни күкүд улс үги дурагад, бас цэврәр
бәдәктә дасжи бәнә.

Ўлүмжин дү Очә хөрө күрсн көвүн, орс
талмыш сурхин дурнда Ахыш балгснда очи
орсто зарыгдха санатә. Йума сурчи чаддык уга-
гинь кән мәдлә.

Улүмжин хотнă улс.

Эн Жав өвгн Үлүмжин хотнда жолмар бәнә. Бийни арьки удуга увши өвгн. Жавин эмгн сургульда бәдәк көвүндән золгхар очи. Өвгн эмгн хойр үкснәсә үлдсн ор гакцхын көвүгән сургульда өгчкәд хойурхи цөн малин-ни шимәр тәжәл кәд, жолмдан бәдәк-жи. Өвгн эмгн хойр арви үрән баг насид-ни өридан өгчкәд, хүвасн цөкрәд бәсн цагт-ни эн сургульда бәдәк көвүн-ни гарад сәдклинь байрлулсн санжи. Тәгәд көвүгән арва күрәд ирклә, эн оли амьтә шин-жилжи бәгәд, Жав, эмгән хөрә бәтл болал уга, ор гакцхын көвүгән сургульда өгсн санжи. Ода көвүн-ни арви хойртә. «Ипр бийә амьдә бәгәд, аргас иржи өгсн хөнө, кукун Олда, сургулян сәнәр сурчи үзә, энәнъ болхо гийжи бичә зогс, улм царанд-ни йовад, Моску Питр күрәд, оли хальмыктан тустә йум сурчи үзә, мана хальмгас арг-хорг уга амьтн газр-дәр ховр кәвтә, тиклә хальмган сәгәрүльдәк арг хәх кәрэгта» гәд Жав дан көвүгән үзкә болгн-дан сургад кәләд бәдәк-жи. Тәгәд Жав өвгн, көвүгән йовулчкәд, бийдан бара кән, цөн малдан нөкөд кәхәр өрән Цөжи гидәк нәг өнчин бийә кү бәлгдәк болжи.

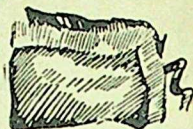
Хальмгин өвгн улсин эдлдэн йумс.

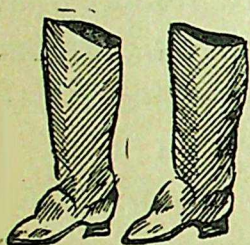
Өвгн күнә лавшик.

Эмгн күнә бэрзэ.

Бүчләчи.

Хальмгар уйсн госн.

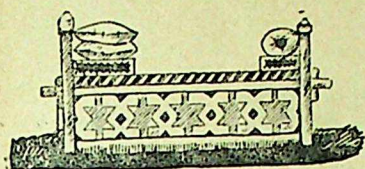
Хаврин, зунн, намрин цақта өвгн эмгн улс хайжилга үмсдэк. Үвлин цақта бүчләчи үмснә. Хальмгин өвгн эмгн улс эврә хальмгагар уйсн госо тасжи үмснә; өвгн күн госан хар козл-дурар уйлжи авнә. Хальмык госига нурглжи күкүд улс эврән уйцханә.

Эмгн күнә уцца эрдэк иг.

Өвгн күн лавшиган үмсәд, хайжилган үмсәд, солга гартан эркән бәрәд, барун гартан модан тайглад, хөндән гарнә. Эмгн күн бичькн ачынран өрән сулгжи надулчкад, игәри уцца эрәд, эс гийжи түдэк кәд, эс гийжи дэсә томад, эс гийжи хошлонг нәкәд сунә. Мәл хара бәхиш.

Шинэ гэр авсн көвүнэ гэр доторко йумс болн залу күнэ эдлдэк йумс.

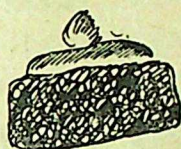

Орн.

Шинэ көвүнэ гэртэ баран орн хойрас нани өлөг-эд уга. Көвүн бэрэ хойр өвгн эмгнэ-ни гэртэс хото удмын.

Бишмүд.

Хурьсха махлә.

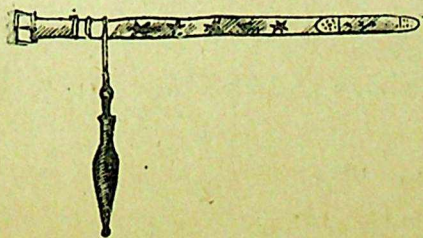
Залу күн зунн сарда торцык махлә үмснэ, хавр намр хойрто хурьсха махлә үмснэ, үвлдэ булгдык махлә үмснэ. Залу күн дэрэн бишмүд үмснэ, зүн чикндан совсн сикэ зүнэ. Бишмүд дэгүрн мөнгтэ бүүс бүүслнэ.

Булгдык махлә.

Көвүн күнэ ховцн залу күнэлэ мэл адил.

Шидрәс наран залу күн, көвүн күн бол-вчигэ орсар уйсн госо нурглжи үмсдэк болва; үл хальмык залатэ махлә үмсдгән цур хайад, зала уга, орсар уйсн махлә нурглжи үмсдэк болцгава. Багчуд нурглжи картус үмсдэк болва, бишмүдән хайад орс килэк шалвур үмсдэк болва.

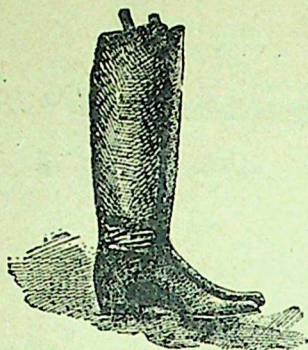

Бус.

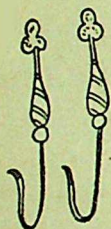
Хальмык күкүд улсин эдлдэк йумс.

Бэрзэ.

Хальмык госн.

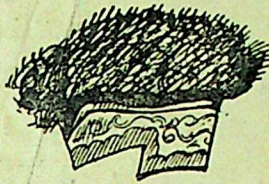
Токуг.

Күкүд улс дүланä цакта кә-
дән хайжилга үмснä, кэрэнгэдтән
(гэртән) торцык үмснä. Халвын-
гиги нурглже бэрäд үмсдэк. Шид-
рä Женотдел гидэк күкүд улсин
йоснä халхас күн гарчи прäd,
күкүд улсын хурук кэд, токуг,
шиврлэк, санжилга сикэ зүдгән
хайти гэд зар тавäd кäläd йовсар, баг настä
күкүд улс эклäd, токуг, шиврлэк, санжилга
сикән хайжи бänä. Тигäd хурук кэд йовдок
улси-ни мана эврä сургульта хальмык күкүд.

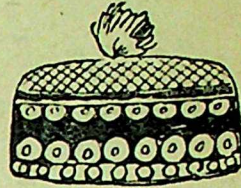
Күнн күнә эдлдэк йумс.

Бишмүд.

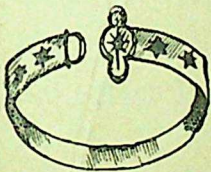
Халвын.

Зэкта махлә.

Күнн күн халвынгиги кэдән үмснә, зэктә махләги гэртән үмснә, а бүчлächиги үвлдә үмснә. Күнн күн дэрән бишмүдәс нань бизә үмснә. Сикиги күнн күн барун чикндән зүдэк.

Ода хойр гурви жыләс наран, амьтә үзә йовжи, хальмык гийгитә күкүд хальмгар уйси госо үмедгән урчи банә. Сургульда бәсн хальмык күкүд хаврта гарчи ирәд, хурук болгнида кәлә бәжи малин улсин күкдиги үгдән орулад, камзалинь хайулад, хальмгар уйси бишмү-

Бус.

динь урулад, орс татлгтә ховцо үмедгиги тэдәндә зажи өгвө. Урда - ни камзал үмснә гәд күнн күн утьхи камзалар бийән так йак кәд оркдок билә. Тимә утьхи камзал үмсесн күнә цәжин йасн хавчигдад, ки давхцад, өсжи сунха йостә махмуд-ни өсжи суныл уга бәдэк билә. Цәжин йасн дару болсн учрар хальмык күкүд улста нургләжи ошкин гәм ирдэк билә. Ода нэг нэгән дуралдад, улм-улмар хучин му занган хайад, хальмгин күкүд улс йасржи банә.

Күкүд күн үкр сажанә.

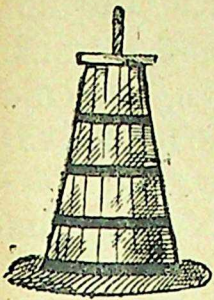
Үкр мал хальмгиги үсәри тәжәдәк икә тустә мал. Садык үкр уга хальмык тәрә әс тәрһен орс күнлә әдил. Хальмык күндә үсен бәсен хөно гуйр икә кәрәкта биши. Мөри, тәмән, хөн, йаман угагар хальмык күн бәжи чаднә, зүгәр садык үкр уга бәнә гидәк дәгәд хату.

Әврәни гәртән үсен уга күнә күкүд кәзәмир өли бәдлә, гол-ни хомхә. Болвчигә хальмык улс хоридә и йир дөгниүчи: әлвәк сальтә улс ховацад, сали уга улста нәжәд хошад үкр салгад тәжәлтә болгнә.

Үкриги көкширтәл-ни сагад үсен тосар-ни тәжәл кәд, үрини өскәд мал кәд, бийинь хулад, күн мөнгө кәжи авнә, әс гижә алад, үвлә идиш кәжи авнә. Үкр икә тустә мал, зук үвлин цақта асрул кәрәгнә. Цаси орчикен цагт үкртә газрас тәжәл авдык арга уга; тәр учрар ахучи сән эзи зунн цақта малин-ни үвлин тәжәл кәд авчи оркхо йостә, тәгад тимә эзи сәдкил санамр бәжи чаднә.

Ән хойр бухин нәги-ни диләгдчикен санжи Диләгден бух-ни долан хонакто бийән тавлжәгәд, дәкәд хә ю ирәд нолдјәнә.

Хальмык күнә ах тәжәл цаган идән.

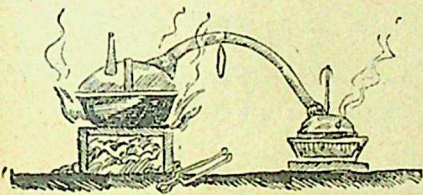

Архыдтә чигән.

Чигә бүльжәнә.

Хаврин сарда үкр-мүд олар туглад, үсн элвжихлә, хальмык улс чигә кәнә. Öрктә гәр болсн хөнө хальмык күн гәртән йуни аргар болвчигә чигә кәкә санатә; гәртән чигән уга улс нань хото уга бөлжи мэдәгднә. Тәр учрар, бидән уга болвчигә, аргтә күн энд тәндәс хәгәд, гурви дөрви сали олжи авад, сагад чигә кәнә.

Äрьки нәржәнә.

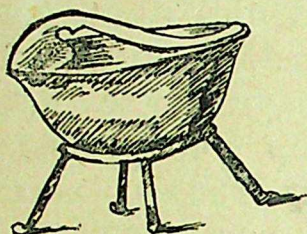
Чигәнә архыд дүрәд ирхлә чигәги бүләд тосинь авнә; тосинь авчкад, боз гаргжи авхар тәр чигәги буслгнә. Урдни чигәги буслгад, боза гаргаха, дәрә әрьки бас гаргжи авдык билә; ода әрькинъ урулад шуд бозинь гаргжи авдык болва. Цаган идән икә бөкө хото: әдмәк хөрмөгән учиксн күн гуйр мах кәргәлжи бәхим уга. Хаврт үкр туглеснас авн намрт үкр дүртәл малин улс цаган идәгәрн тәжәл кәд, гуйр мәл идхиш. Хальмык күн бозар бийни тәжәл кәкә дәрә, арс көрсән идәлнә, шүрмәк-хурсан бәрнә, ноха гахаган тәжәнә.

Хальмык күнә хойрдокчи хото-цә.

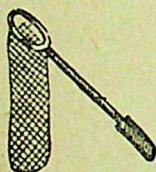

Ширә.

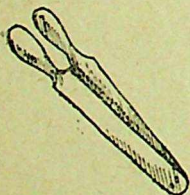
Ширә дэрэ агс бана.

Тулга хасн, шанга гурвн.

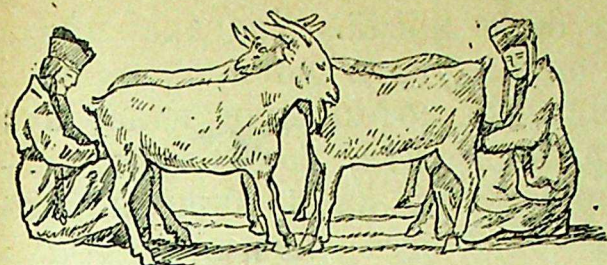

Шүр.

Шахлур.

Цә шингән болвчи-гә идәни дәжи гийжи хальмык күн кәлдәк. Хальмык күн цәги икәр күндүлжи эдлнә. Цаги чанад, сән үсә кәд шаринь шүртә шүйжи авад, тосо тавәд тәгәд донжигтан кәжи авад, ширә дэрэ басн агстан кәд улык. Цәгинь икәр тавәд өткн, үсәр үсләд икә тосар тослн цәги „жомба“ гийжи пәрәддәк. Тимә өткн сән цә усн күн кәсәктән хото хәхаш. „Жомбаги“ мэдәтә улс улык, тәр дотр күкүд улс „жомбаги“ икәрүнә. „жомбаган“ увқад, талдан хото эддуга кәсәк күкүд улс гәнә. Тимә актә цә улык улста цәгин бадган гәм ирнә, тәр бийни хальшрил уга, хальмгуд актә цәгән сака кәвәри уга бәнә. Хальмык күн цәдә икә мөнгө гаргнә багарни тәвсн бийни нәг өркө улс жылдан 24 цә уха, тәр-ни 70-80 арслыг.

Күнүд улс хөги холвчнад сажанә.

Хөн гидәк
мал хальмык
күндә икә олз-
тә мал. Хөнә
махн-ни идх-
дә талмжитә,
шөлн-ни эм-

чин әмлә әдил, хучьтә күндә зокнә.

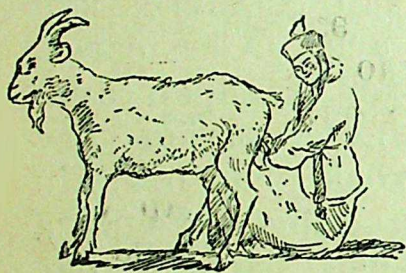
Носар-ни хальмык күн ишкә кәд, гәрән бүрнә; хошлын, зәк уццын, дәсн, аргмжи тотан цуктни кәжи авнә; үвлдә үмүсдәк өмсө, доран дәлгәкә ширдәк дәвскрән кәжи авнә. Арс-ни дулан дәвл, көнжил, дәрки шалвур болнә. Хургудин-ни хүрьсхар хальмык күн кәгә махлә, кәгә үчи кәжи авнә. Хөги сагад, үсинь чанчкад, хөрмөк хольхлә, йамаран амьтәхн. Хөнә үсәр эзгә буслгхлә, эзгәнь бас үлү амьтәхн йумн. Зүгәр хөнә үсн өткндән чигәндә кәкдә таста биши, хөрмөг хольхлә сән, буданда кәхлә сән. Хөнә басн-ни бас үрхиш: хөнә көрл аргсн тангчида нәкдәкчи түлән. Хөнә бийинь бәрәд хулдхлә, үрмүк мөнгөн болнә, гар зура, давдәр хулдад әдлжи бәхдә бод малас икә амр мал.

Имә тустә малиги сәнәр кинжи халягәд ард-ни дахад йовсн эзн кәзәдә чигә ольчи үкши уга.

Сән киләмжита малсак эзн бийәрн хөгән гардад, сән өвстә устә газрта күргжи хәрюләд, таргар бәлгәд, өтн-батхнада идүләл уга, чоно-нохада таралгыл уга, хурглха цакт-ни сөд манад, игәд дән ард-ни орад бәхлә, тә-

гэд очиг хөн мал өсхө йостя. Хадглаха күндэ хөн гарутя мал биши: үвлдэ цасн орво чигэ, цасиги тэгэд, дорас-ни хотан авчи иднэ; зук мөстсн цагт, тэр мөсн унтл, бахн зурда асрул кэрглнэ. Тэр цагт-ни нэжэд бичькн өвсө нэг цөн хонокто хөндө өгсар икэ гару болхо уга, зук зунн цагта залхурл уга, мөнгән харымнал уга, эзн-ни элэдэр өвсө хуража авхлэ үвл түндэ амьшикта биши.

Йаман түргн өслтөтэ, килвр үнтэ мал. Йаман төлгө цагтан сөнгтар ишкэлнэ, зусык цагасн авн икрлэд гарнэ. Йаманэ үсиги амьтн икэр тасжи унэ баг мөнгөндө ирдэк төлэдни, угатя улс нурглажи гилтэ йама хадглад, йа-

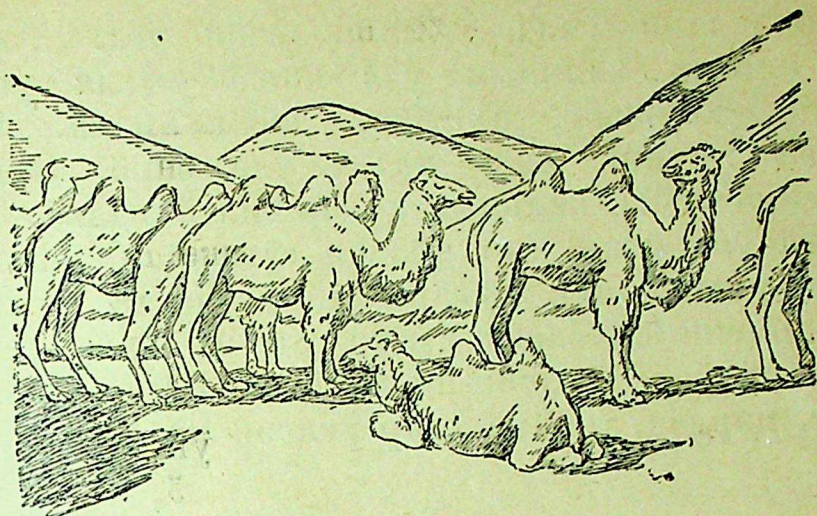

Йама сажанэ.

манэ үсэр бэцхэнэ. Уснас нань йаманэ күндэ үзүлдэк икэ олзта йумн уга: йаманда носн уга, арсар-ни хальмык күн эд кэжи авхыш. Олн хөтэ күн үвлин шургтэ цагт хө тухлэ, хөнэ өмнө гарад, түрүвчилжи өгнэ гэд, йамаги

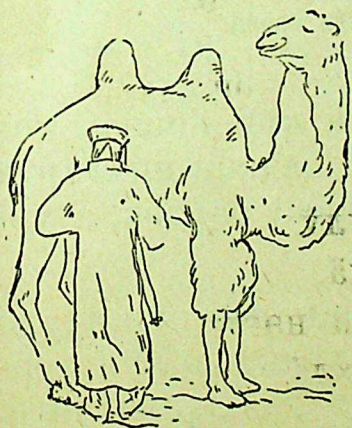
тасжи хадгленэ; цөн хөтэ күн хөндө сэльвэк болнэ гэд йама хадхалнэ.

Махсад мах идхэ цагт, үлү мөнгтэ хө алыл уга, тату мөнгтэ йама алхлэ, хөн арвн банэ. Йирдэн уга йаду улс йамаги нэгдвэр хулджи авхда килвр гэд, хадглад бэхлэ түргн өслтөтэ гэд, сальдан сали гэд, тасжи хадгленэ. Йаман кэдү өслтөтэ болвчигэ, утхда дарыгдад, өдэн гарчи өсхиш.

Тэмэд.

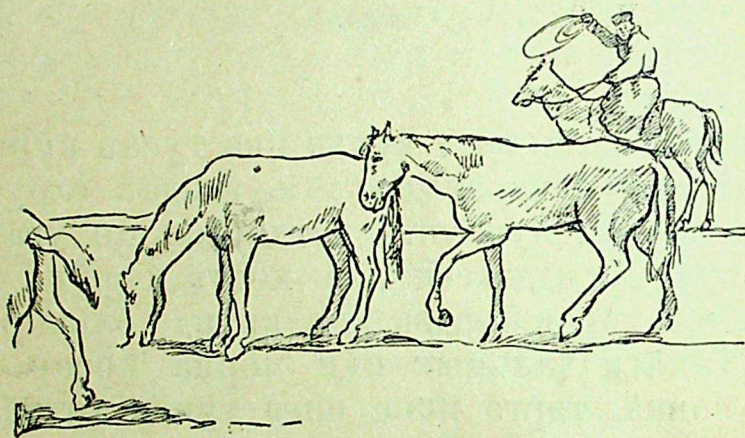
Тэмән үвлин цагт күндэ икэ тусан күргдэк, әрвитә асрул кәрәгдэк уга, эздән гару уга адусн. Тэмән йун чигә хотдо голцан уга, өгсиги цукт-ни иддэк, бичькн хоттә, сәрүнә цакт усар икэ кәрәк бәрдэк уга, китндә ольчир имә мал. Тэмәги хальмык күн мөрнә йосар унад чигә йовнә, тәргә цана чигә түндә татнә; тә-

Күкүд улс тәмә сажәнә.

мәгәр газр чигә халгнә, өвсө чигә хаднә, йуган болвчигә зөнә; холо газрта чигә, өрхн газрта чигә түгәр йовна. Тәмәгәр күнә әс кәгүлхә йумн уга; зук тәмәги таргар хадглха кәрәктә. Хаврин цак—тәмәнә гакцхн күрүк цак-ни. Хавр зунә хойрта тәмәгәр күндә кәдлмөш кәгүлләл уга, йовали йовулад оркхалә, тәмән күцәд

сәрчикларн үвдә бийән өгши уга. Тәмәнә носар хальмык улс ишкә уйдык уцца кәнә, холшын, аргмжи, дәсән кәнә. Тәманә махинь чигә иддәк улс бәнә. Зүгәр тәмәнә үсиги хальмык цугар гилтә эдлнә. Тәмәнә үсн өткн, тәр төләдә түгн үсн бийинь күн ухыш, зук түгәр хальмгуд цә үслнә. Хальмгин жомбасык күкүд улс жомбаган дан тәмәнә үсәр үслсән-ни үзүгднә. Зәръм өвчита улс, цәрләд, тәмәнә үсәр үслсән цә ухыш.

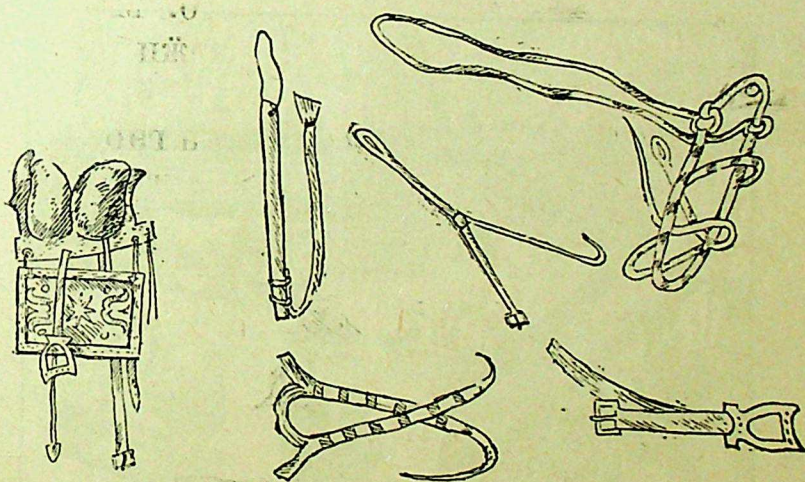

Эн адуги хойр адучи тужи йовнә.

Эн адунә өрө хойр мөртә күн йовнә; нәг күни гарта цалма йовна, а надкин-ни гарта урга йовнә! Цалмар бөдүн мөрө бәрдәк, а ургар унгуд бәрдәк.

Адун кә мал, тәр төләдә хальмык күн адуги икәр әнкрәлнә. Мөрн малда хальмык күн дуртән-ни тәмдәк: йамаран чигә ду дулва чигә, хальмык күн мөрн уга ду дулхыш. Адун тәдәк мал тәр төладән үвлин асрул икәр кәрәгләхиш. Зук зунн икә докшин гангин цақта,

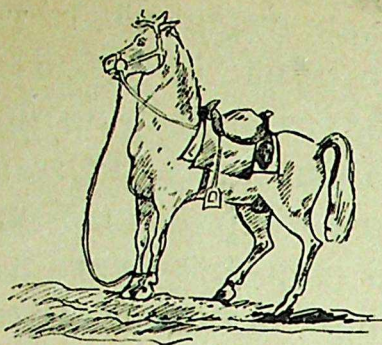
Хальмык күн гүги сахар сэдсн хөнө, тэр гүн кэдү докшин болвчигэ, түнэс ал уга, түги бэржи авад, өмнө нэг көлинь өвдгэр-ни богчичкад, унгинь ургар бэржи авад, ноктлад, ивлүлжи саня. Гүна үсиги дотр өвчитя улс үсн бийинь уна; эс гижн тэр үсәр чига кэд уна. Гүна чиган ухда йир талмжитя йумн: ундассн күндэ ундн, өлссн күндэ хото, өвчатя күндэ эм—имэ чинэртя йумн. Хальмгар үрь сарин шинэс авн намрин дунда суг күртэл гүна чигяги кэдэк. Гүна чигя уха санатя күн тэр цагла харгүлжи уна. Зүгәр дан гүна чигягәр бэхлэ шартя йумн; тэр учрар хайа хайад-ни хөнө махна шөлө улцхлэ, чиганя шар дарыгднэ.

Эмäl.

Эмäлин сур-цуца.

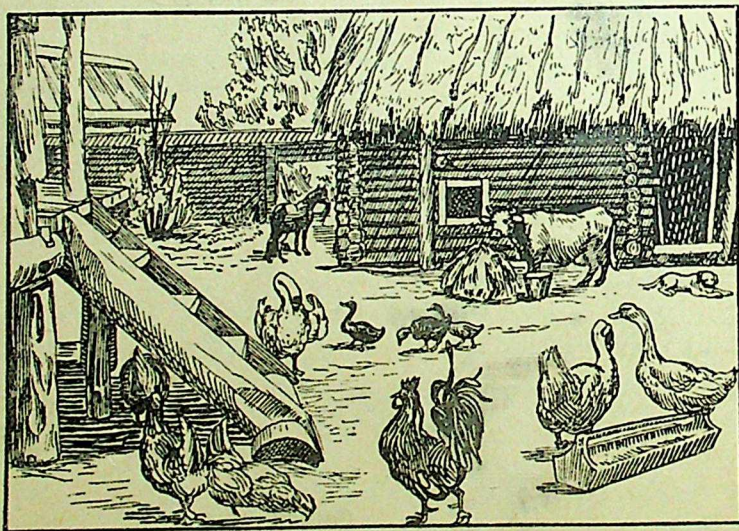
- 1) Суртэ дөрä.
- 2) Хазар.
- 3) Нокто.
- 4) Ташмык.
- 5) Омрувчи.
- 6) Худруга.

Адучи күн адучилдык мөрән
тохад, сбгэд, тушчи орнжи.

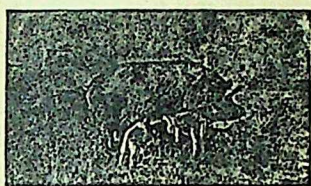
Хальмык күн мөрө
унхда йир дуртә. Эмәл
хазарига йр сәнәр хад-
галха санатә, тәр төләдә
эмәлин зэр-зэвәсә йума
хальмык күн харымна-
хиш. Дәнә өмнө халь-
мык күн болваса, икә
бага гил уга, цугар
күни нәжәд эмәлтә би-
лә, ода тимә элвик эмәл
уга, тохдык мөрн-ни чигә цөрвө. Тәр дотр
адунда бәдык улс эмәлин батинь эдлдәк. Тәр-
кә мөрө ундык адучинар сур-цуцагас йум
харымнаши уга.

Гарт ижилдсэн шовуд.

Шовудига орс күн икар өскнә, а хальмык
күн нәг ормдан көндрөл уга бәдәк болхлә,
тәгәд очи өскнә; тәр бийни нурглжи така галу

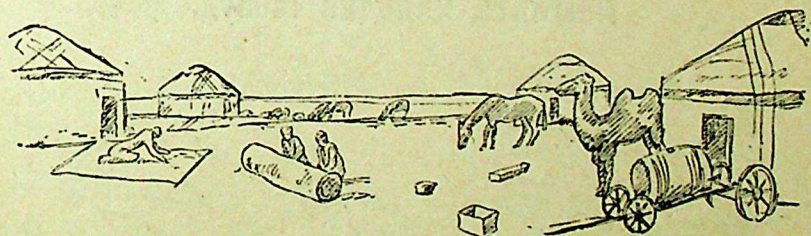
хойриги өскнә, а нәмштакаги өскөгө биши, үзәд уга кәсәк күн бәнә. Хальмык күн шовуги олзин төлә өсөкиш, зуг күкүдән байрлулхар, күкүдтән нәрәдәд така галу хадглна. Такап өндөгиги тигжи орс күнлә әдил цуглулжи бәгәд хулдхыш, а гарсен гарсар-ни кән дуртән чанад идчкад бәнә. Хальмык улсаса Икә дөрвдакин галуги икәр хадгалжи, сәнәр әдлнә. Нүдәк хальмыкта шову хадлгнә гидәк икәл бузр йумн.

Гахас.

Урда цакта хальмык күн гахаги бузр гәд, түнәс жигшәд, махинь иддәк уга билә. Ода шидрә гахан амта авчкад, хальмык күн гахаги бичькн тугл цактни авчирәд, нүкә малтад, нүкндә сулгчкад, бузр-була йум идүләл уга, бозар бордад, таргулжи бәгәд, үвлин түрүн китәнлә харгулжи алжи авдык болжи бәнә.

Намыр.

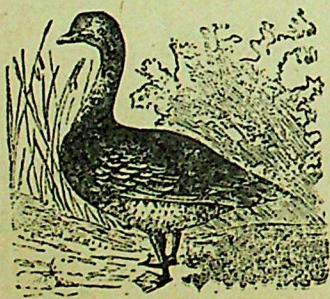

Ән зурукта хальмык күнә намрин цагин бәдл зурсн бәнә. Хотн дәгүр хәрдык шовуд нисжи йовнә, амьтн ишкәгән кәд, гәрән бүрьжи, хатхжи бәнә. Хотндо шидр оln мал уга. Зүн

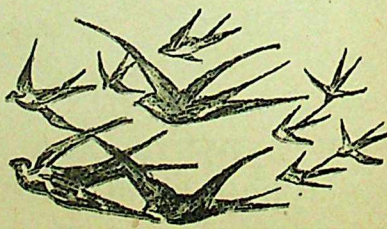
захин гэрин газа хозлог зокчана; тунас нэг тэмä уйчикжи. Эн тэргиги тэмэндэ зүгэд өвөлзөн оржи, өвөлзөнган йасхар бана.

Зуни сар чилэд, халун номград, намр өрдэд ирвэ. Амьтн мочьран киргэд, ишкә, өмсән кәдэк цак болва. Залус үвлзэнгүдән йасад, эндәтэндэ холдо бәсн өвсән зөжи, арген-хоргсан хуражи авчи бана. Хулдин мальтә улс базрбалгса, йарым орад, үвлин идә-будаган авх цак болва- Удлхн уга хөндө хуцмудан тәвхәр, цугар хуцмудан йилгжи авхар йовжи бәцхана. Одрә сөнә чпг чиглэд, сэрүн орад, шарлжи одсн малин идэк амлэд ирвэ. Орүн асхнда халяжи бәхни, шаншма, нугсн, галун, тогрун ахтә шовуд зэллэд, зэллэд, дэгүр өмәрлжи йовснн үзүгднә. Кәрә, бокширга хойрас нань шовун үзүгдән урва. Хайа-хайа кәрә тодык үзүгднә. Удьвртә му цак болва. Цугар дулан ховцан үмсүлдвэ.

Намырта хәрдик шовуд.

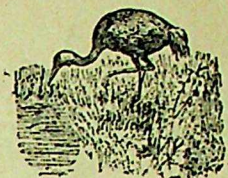
Галун.

Харадас.

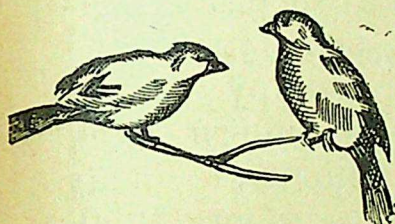

Укр хара.

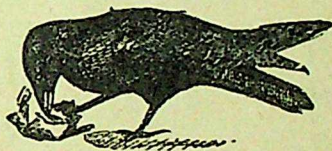

Тогрун.

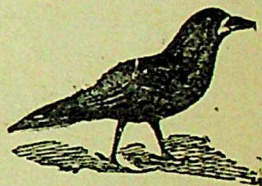
Мана хальмак газарта бāдак шовудас на-
марта өмāран дулан газр тал хāрьдык шовуд-
зэрлик галуд, нугсыд, харадас, үкр хармуд,
тогруд, шаншимас игād хāрьнā. Үвл ута бо-
лад, хавр удан ирād бāхлā, хальмык улс шовуд
өмнās нисжи ирхиги халыгдад бāдык; тэгād кел-
дек: кэрā кэдү чинāн бāгвө чигэ хавр ирдэк уга,
галун гакцха ганнихлā, хавр ирдэк гижиги бāдык.

Бокширга.

Нэра.

Чонгун.

Мана газрта үвлэдэк шовуд.

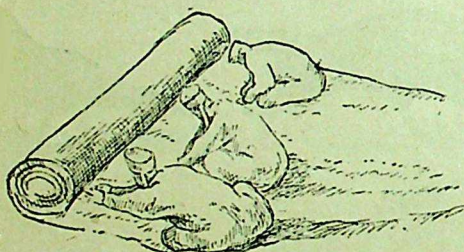
Үвлин цақта манā газрта олин таньдык
бокширга, кэрā, чонгун ахтā шовуд үлднā.
Ө шугу модн уга болсар, нань шовуд үзүгд-
хаш. Мана газрта үвлэдэк шовудас тэмдэк-
тань тодык. Тодык улум хорджи нисхлā халь-
мгуд үвл дулан болхо гинā, өмāрāн нисхлā-ни
китрэн гижиги бāнā гинā. Тодгин махн идхдэ
йир сән.

Ишкә—носнә кӧдлмӧш.

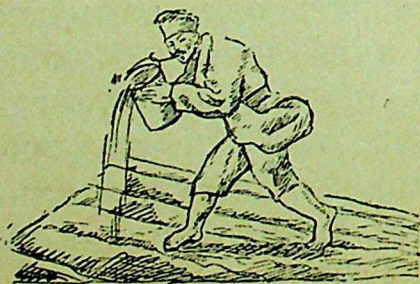

Носо савжӧнӧ.

Хальмык кӱн намрин сарда мӧчир носан киргн, дарунь савнӧ. Носан савчкад, ишкӧсӧн зулнӧ. Ишкӧган зулчкад, ишкӧдӧн ус цацдак. Ус цацжн оркен ишкӧги ӧвкӧд, аргмжар ора-

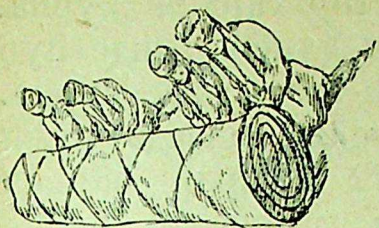

Ишкӧ зулжӧнӧ.

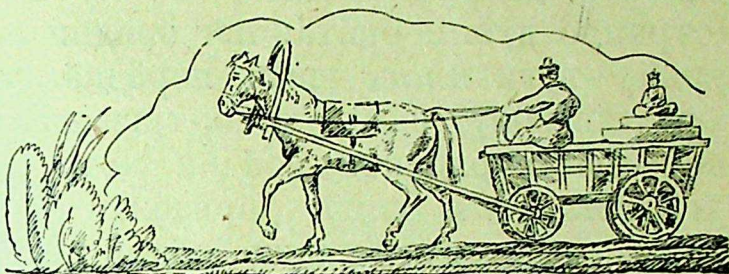
Ишкӧдӧ ус цацжӧнӧ.

гад, залу улс кӱкӱд улс сӧмрӱ сугад (1500) мингн тавн зу цокнӧ. Дӧкӧд мингн тӧви (1050) дарна; тӱни хӧнӧ тохалднӧ гӧд, бас мингга шаху тохалднӧ. Тӧгӧд аш сӱлдӧни ишкӧ болжн гарнӧ. Шинӧ ишкӧги хойр гурвнӧкдӧ орулхайоста. Хойр гурвн ӧкдӧ оркен ишкӧ зузан болжн гарнӧ. Хальмык кӱн ишкӧ гӧрӧр бӧнӧ гӧд,

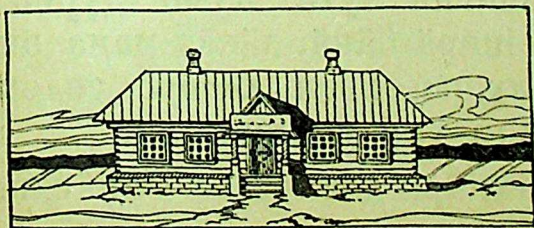
Ишка цокжәнә.

шкә гару гаргна: ишкә-
де кесек мөнгәнә носн
орнә, ишкә кәнә гәд,
кесәк цак өнгәр үрәнә.

Сангжи көвүн эцгтәгән базрас хәрҗи йовнә.

Сангжи көвүн эн намыр сургульдан одхо санҗи. Тәгад эцгә-ни Нимгир көвүгән дахулад, базр орад, шинә махлә, госо, киләк, шалвур авчи өкчи. Йовдлин айуда Нимгир базрас кимдә гүйр үвлә будан гәд, авчи хәрҗи йовнә. Сангжи көвүн гэртән күрн гилтә сургульдан одхо күн болад адҗи йовнә. Сангжин эцгин хотнас школ-ни гучи гар дунә газрта бәдегҗи.

Сангжин сургули сурдык школин гәр.

Сангжи эн школда урдани хойр үвл сурсн санҗи. Ода эн намыр дәкәд йовхар бәнә. Урдни ахасн кәргәлҗи йум сурдуга дү күкнни Ользә ахасн

Сангжас гэнткен школин төр гархлә сурва. „Ах-Бава, школа гисинчин йунбө, тунде йун бадэм-бө, чи тэндан йу кэдв-чи?“ гижн сурва. Тиклә-ни Сангжи дү күкндан Ользэдэ игжи кэлвэ: „Манә школа гидэк шаврар бәрсьн шкә орс гэр. Тэр гэрин тэрмэ-ни шавр, тэрзэ, үдн, дэрки такта, дорко дэбсән-ни модн, газака деврин халагар бүркүсн—имэ гэр. Дотран 6 дулан өрәтә: нэг өрәдни көвүд ном сурнә,—түгн *класс* гижн нэрәднә; хойр-докчи өрәд-ни көвүд сөдө унтнө,—түгн *спальня* гижн нэрәднә; гурвдакчи өрәдни хото унавдын,—түгн *столовая* гинә; дөрвдөкчи өрәдни бакши бәнә; тавдыкчи бичькн өрәдни шалтыктә көвүд кэвтүлнә,—түгн *лазарет* гижн нэрәднә; зургадыкчи өрәдни хото кәнә, түгинь *кухня* гижн кэлнә. Хол гэртә көвүд эн школдан бәгәд, дорасн хото угад, доран сургулан суррад бәнәвдн; өрхн гэртә көвүд гэртән хонад, гэртән хотан угад, өрүн болгон школдан гэргәсн ирәд, үдлә хәрәд,—игәд бәнә. Школин көвүдин хото ховцн йир сән йумн. Класс дотро *парта* бәнә, тундә хошад көвүн сучкад ном даснавдн, *классная доска* гэд икә хабтга хар модн бәнә, тундә цэрдәр йум бичнәвдн. *Шкаф* гижн бәнә, тун дотр дэгтрмүд үзгүд, харндыш, цасн, бәкә мәтин бичигин зүтә йүмс дүрнә; бакшин судык хойр ширә бәнә, дәкәд мана эн бәсн газрин кәб орлулжи кәсн *глобус* гидэк йумн бәнә, тэр-ни йир үлү сонин йумн.

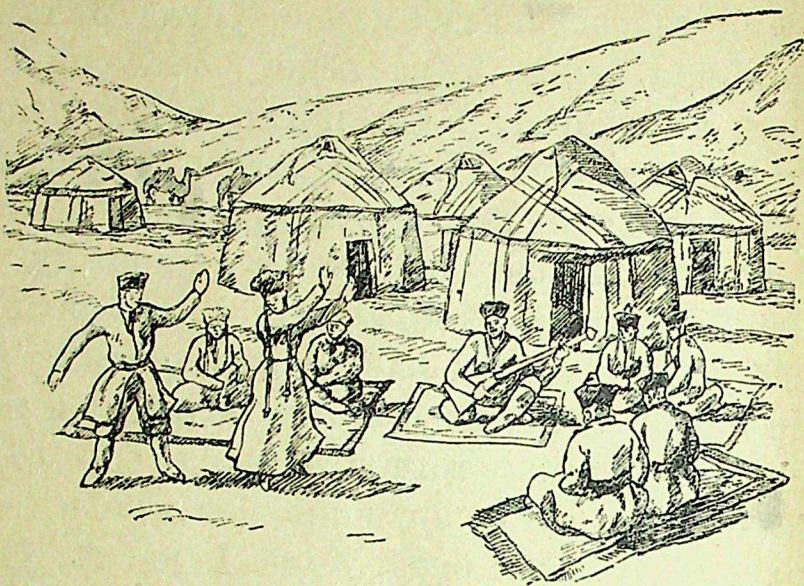
Бидн школдан бәхләрн данг часар бәнәвдн.

Өрүндә маниги 6 часлә сэрүлнә; бидн цугар босад, гарчи ирәд, нүр-гаран угагад дуств, өрүн цә бәлн болжи оркнә. Өрүн цәгән уч-

кад, класстан орад, үцгдүр бакшин тавжи өгсн номан даснавдн. 8 часлă бакши оржи прăд, дэгтрăн халягад шүвр кэнă: класст кэн угагинь тэмдэглчикад, манас үцгдүр тавжи өгсн номан сурна. Тўна хөнө шинăс царандни ном зайжи өгнă. Бидн цугар сăнăр кинжи чингнэжи авнăвдн. Бакши маниги умшулна, бичүлнă, то толулнă, зурук зурулнă, шаврар олн зүсн йума кэгүлнă; кэсэк шинэ ду дулунă. Газр дэр йамаран олн зүсн амьтн бадэк-бө, тўни тускиги манд сăнăр цăлгжи өгнă. Хани цагин хучин йосн йагжи эвдрсн, эн манă шинэ йосн йагжи токтсиги манд бас сăнăр цăлгжи өгнă. Тэгăд эн шинэ йос дахжи гарсн кэсэк олн ду зайжи өгнă. Ұдлă 1 часлă ўдинни хото унавдн; ўдин хотин хөнă цугар гарад наднавдн! школин гэр эргиндэ кэкэ дўнгă гонгин бичькн кōдлмōш бăхлă, тўгань бидн дэмър кэжи оркнавдн. Асхн шам шатахлă дăкăд класстан оржи сугад, бакшин-ни тавжи өгсн номан даснавдн.

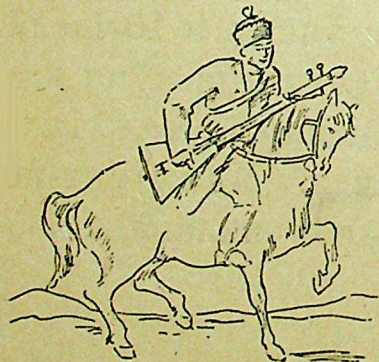
Асхн 7 часлă асхни хотан учкад, 9-10 часлă спальнидан орад унтнавдн: спальнда кўни нэжад ортăвдн, тал талдан дэвскиртă, тал талдан дэртă кōнжилтă бăнăвдн. Мангдурт-ни босчкад, бас сака кэвăрн өдрăн чилăнăвдн.

Мордхо күкэ нэрлүлжәнә.

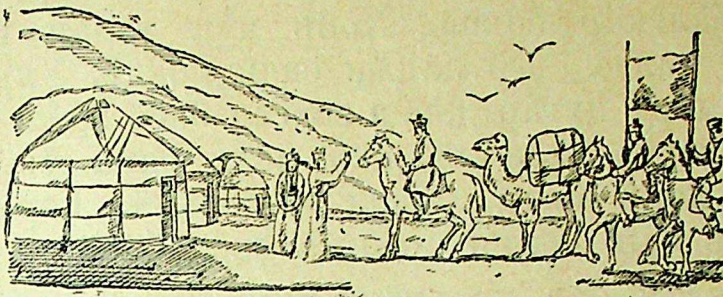
Сарынгин кәлсн күкнә мордхо өдрни өр-
дәд ирхлә, тјүнә эцгин хотнә улс цугар икә
баг уга хурад, газа күкиги нэрлүлжи бәнә.

Көвүн күкн хойр эргәд билжәнә. Нәг бәрә
цугарагас уралан суч-
кад, домбр цокжәнә. Эр-
гәд билжәх көвүн күкн
хойрин хорондагур зә-
рәгләд сучкес гурви кө-
вун бәнә: домбр цокжәх
бәрин арда гурви күкн
сунә; тјүни дарунь гурви
күкүд күн сунә. Хойр
өвги талдан ширдәк дәр

зәмләд сүжи. Хойр залу босад, унда дулжәнә.
Нәг залу бортхо бәрәд сүжи.

Сарынгин гэр авлгын.

Сангжи көвүн школ талан одхас өмнө, хотнәни Сарын гидәк күн гәр авба. Тәр гәр авлгиги Сангжи сәнәр гәхжи авлә. Тәгәд школдан одчкад, Сангжи үр көвүдтән Сарынгин гәр авлгиги тускиги цаснда зурад, эн кәвәр кәлжи өгвө: „Сарында гәр авхми гәд, хотнә күкүд улс сүлднәд, хотнас төв-тәдүки нэг гәр зүн талагшан халялгәд бәрвә. Хотнә залус кә ховцан үмсәд, сән мөрдән унад хүрмән ачад, күкән авчирхәр йовжи одва. Нөкәдүрт-ни үдлә хүрмин залус уктул булалджи ирвә. Түни дарунь Сарын бийари ацатә тәмәгән көтләд ирхлән, күләжәсн бәрәд өмнәсн тосад, тәмәгинь авад, көвүнә гәринь газа тәмәнә аца булгад гәртә орулв. Гәр дотр ор-дәр, бара хуражи оркән цакта күкиги булгад авчирвә. Күкнә өмнө хойр күн көшкө тачи, күкнә хойр бидә күргүлин хойр күкүд күн йовнә.

Увл.

Эн зурукта хальмык улс үвлин цакта йагжи бәдгиги зуржи. Хотнә барун бийәсә тәмән цантә нэг күн эн хотнур иржи йовнә,

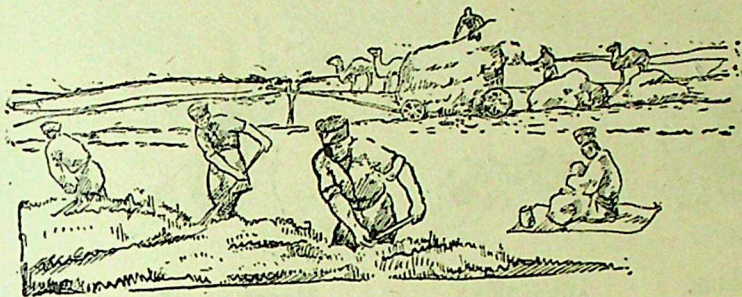
өгйәнәр-бө, аль хулдинәр-бө өвсө хяжи йовхо күн кэвтә. Хөнә овгн хөн йамаган кэрә тэвртә бәлгхәр йовнә. Хойр күн тәмән цанар зөгәд малда өвсө цацжи өкчи йовнә. Үкр, тәман, мөрд цугар дәкцә зоксад өвсө иджи бәнә. Мал дэгүр халыхлә, игә модн сара үзүгднә! түни хойр бидә хошад гәр бәнә. Гәрмүдин ташир зүн бид-ни овалгтә өвсн бәнә.

Үвлин цаг хальмык күнә гакцхн түрдәк цаг. Болвчигә ахуча сән эзи зунн цакта залхурл уга малдан болхо өвсән хурагад авчиксн болхлә, йамр чигә үвләсә ашуга. Зунд-ни залхурсн киләмжи уга улс, үвл уга болхо тутман му дүрсн гарад ирдәк, тимә улсин дотр-ни оln му толвр орад, нарн сарин гарлга сулга халялдәд салькни эргцә шинжләлдәд бәдәк. Имә цакта малин хото чилхлә, киләмжа уга эздүд үнтә сән малан өрәлә үнәснн өгәд, үнтә өвсө хулджи авчи шордодык.

Эн зурукта хаврин цакта хальмык улс йагжи бәдәк-бө, түги үзүлжи зуржи. Ишка гәрмүд үвлзәнгәсн цандык усар гарад бучикжи. Мал цугар төлән авчиксн, бпчькн нилхә боткод, унгуд, туглмуд, хургуд, ишкәс цугар әкрән дахсн тоглилджи йовнә. Хөд, йамад хургуд ишкәсән дахулад цандык оржи йовнә. Үкрмүд туглмудан дахулад, бас цандгур оржи йовнә.

Хальмгин гакцхн амрдык цаг-ни хавр. Үкрмүд цугар күцжи туглхлә, халмгин цаган идән әлвжәд оддок. Хаврин бозо гарснас авн хальмык күн гуйр иддәгән урад, дан цаган идәгәр бәнә. Хаврин цакта мал эзндән көдлмөш үзүлхиш: мал-ни газр идәд, амар устә

бәнә! эздүд-ни зуг өрүн асхнда малан бүрт-
кәжи оркад, хотн хоша хорондан әль хәлдәд
йовхас талар кәрәг уга. Эн цактан хальмык
күн үвлә дарсан мартчиксн бәдәк.

Зуна.

Хальмык улсин гакцхн мөнгө олдык цаг-
ни зунн цаг. Хаврин хур әлвгәр орхла, хальм-
гин угатыр өвсн, хулсн, таран ургуха гәд
байрлжи бәдәк. Урглта икә болсн жылдә халь-
мгин угатыр данг көдлмшин арда бәнә. Хадлгн
болад, өвсна аху олжи оркснн хөнө тара
хадха цак болнә; хальмык күндә бид-ни тәрсьн
таран уга болвчигә, шидәркә орс сәләдәр йо-
вад, угатя хальмгуд орсмудин таранда нөкөд
болад, үвләни гуйран олнә. Тарани хөнө нам-
рин түрүнлә хулса хадха цак болнә.

Зунн цакта гәнг икдхлә, малта улс түрнә. Ма-
на хальмык дунда гол, нур уста газр ховр.
Тәр учрар хальмгин икә зу-ни худук усар
бәдәк. Гәнг икдхлә худгудин усн хатнә, тәр
цакта малин усн күрл уга, дәрә дәрәс-ни шинә
худгуд малтылдад, малин эздүд икә көдлмөш
үздәк. Усн дәрәс гардык болхлә, түндә икә

зовлын уга, 9-10 кигас алдас усн гардык газрин зовлын йир икэ; тимэ усиги зангар тачи болдок уга; малар татдык.

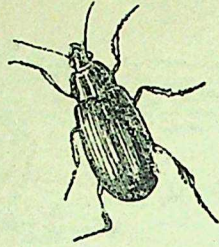
Хорха-хотин зүтэ аьмтс.

Батхна.

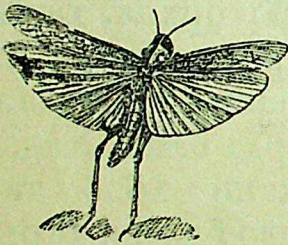
Шорглжин.

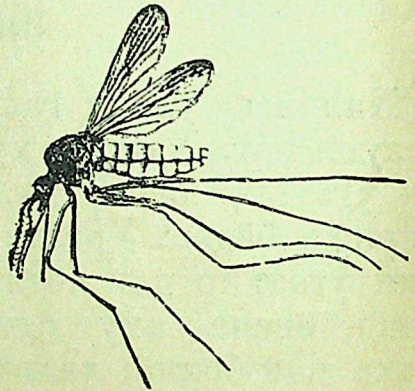
Цокто-хорхэ.

Аральжин.

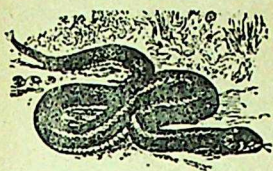
Мөрн царца.

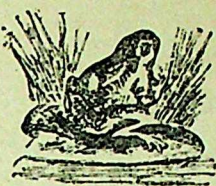
Хөн царца.

Батхнаас күндэ бузр ирдэк; бөкүнэ күндэ бээгэ тэрьдик; чим кү тэмэ хойрига зугад икэр зовадык чигэ, гару чигэ үзүлдэк. Түргнэ тэмэн мөрн хойрин дэсн. Шорглжнас кэн чигэ күн уха авха кэрэктэ: шорглжин хара бэхиш; хара бэдэк кэсэк күн бэнэ. Мөрн царца элвгэр гарсн газрин-ни өвсн тараги идчкад, аьмтндэ икэ хор күргдэк. Хөн царцан бийни олн болхларн газрин өвсндө икэ хоран күргнэ.

Мөлкдөн амытс.

Шар толгат мога.

Мэклә.

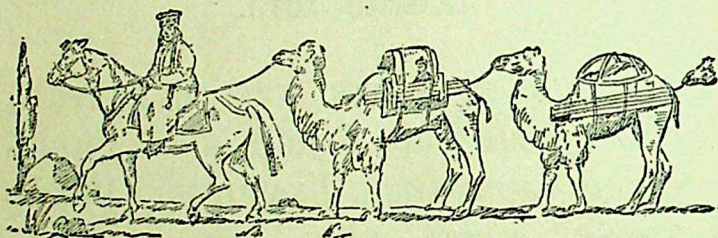
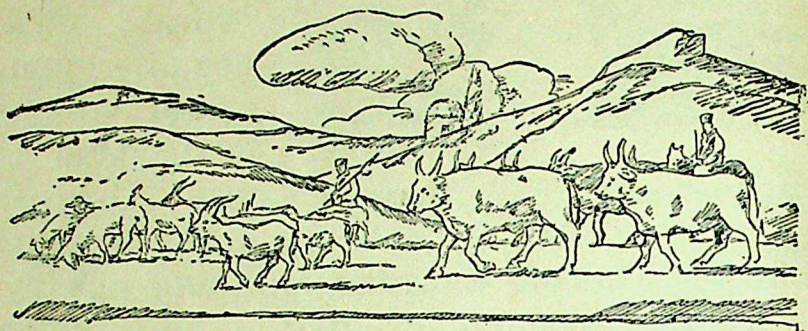
Шар толгатә
мога, гүлвүр,
мэклә гурвнаса
күндә хор чигә
уга, олзо чигә
уга. Огтр бор
могагас хор икә

бәнә. Эн мөлкдөк амытсәс шигдәчи икә туста:
мү цустә улс, бийәсн цус авхар, шигдәчи
тәвьдик.

Хальмык хотн.

Зуни цакта хальмык улс худуктан өрхн
бәдәк. Эн гурвн гәр бидән зөв дөрвн зүсн
малтә улсин гәрмүд-жи. Гурвн гәр нәжәд мөрн
нәжәд тәмән, арвад шаху хөн, нәжәд-хошад
йаман, гурвад-дөрвәд үкр—имә малтә кәвтә.
Имә цөкн малтә болвчигә, зуни гангин цакта
әдн худгас холо бәжи чадшуга, тәр йунгәд
гикла, ус ачижи улык көлгөн, тәргн бочка уга.
Эн гурвн гәрин туглмуд-ни нәг зәләс уйатә;
түгәр-ни шинжилхлә, гурвулн үсән нәгдүләд,
нәг гәртән чигә кәдәк кәвтә.

Нүдл.

Эн улс шинэ бүрдэ, сэн өвсндө күрчи бухар йовнэ. Гэрэн доторко өлөк эдтагинь тэмэдтэ ачад эзн күкүд күн-ни сэн мөрндэн мөнгтэ эмэл хазаран тохад, кэгэ ховцан үмсэд, тэмэдэн көтлэд йовжи йовнэ. Түрүн захин тэмэндэ үкүк тэнгнэжи, тэр үкүк дотр бичькн күкүд сулгжи. Ацатэ тэмэдэн көтлти эзн күкүд күгэн хойр ноха-ни дахжи. Хөнэ күн, үкрмүдэн туглмуд-тэгинь, нилүлжи оркад, тужи йовнэ.

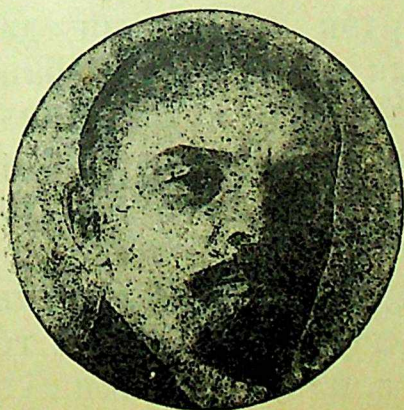
Хүвин йосн.

Мана бантжэх хүвин
йосни тэмдэк.

Кэзәнә хан эркшилтә цактан эврәни түшмлмүдтәгән орнутгин төрига дурлсарн таслжи оркдок билә; ода 1917-чи жиләсә наран кәдлмшин угатьнр, хаги сәдүтәгинь кәчкәд, эркшлиги эврә гартан авад, зовлын жирглан эврән олдок болва. Эн шинә йосни цакт олнн төриги ор гакца күн олхо йосн уга, олар хүвләд, сәлвәк бәрилдәд олхо йостә; тәр учрар эн шинә йосиги хүвин йосн гийжи кәлдәк.

Хана хучан йосни цакта хойр толгатә гарьдар тәмдәк кәдәк билә; ода эн шинә хүвин йосни цакта хадур алха хойрар тәмдәк кәдәк болво бидн. Хадур алха хойр хар кәлсәрн гәсән тәжәдәк кәдлмшин улсин зәр-зәвә; хүвин йосиги бәрйжи бәхә улс-угатя кәдлмчнәр; түги мәдүлхин кәрәктә тәдни кәдлмөш кәдәк зәр-зәвәр-ни тәмдәк тәвжи бәхә ухан.

Владимир Ильич Ленин.

Олн уга йадунрин амрык Владимир Ильич Ленин 1870-чи жилдә Симбирск балгснда төрьсн мөн.

Ленин икә багасн авн, сургули сура йовсн бийни, олн угатя йаду улсин зовлын үзәд, тәр улст тус күрьгкәр аль нәг аргинь хәгә йовжи,

аштни 1917-чи жильдә көдлмшин харчуд болн цэрьгә салдсмудар нөкөд авад, хаги ширәгәснъ булгад, нойн, сән, байн улсиги төрәс көгәд, тәдни эдл агурсинъ оln дундин болгад, уга йаду улсин гарт орн нүтгин эрк-шилъ өгәд, игәд оln амьтсиги төвкнүләд оркс мөн. Күмни чидләс даву икә үльдвәр оln жильдә кәжи йовсн күн болад, бийдни бәркә күндә өвчин ирсн учьрар, эмчнәр сән болв-чигә, тәдни эмнәлгн тус болол уга, Ленин 1924-чи жилин орс тулә сарин 21-дә тавьн гурви насдан өнгрвө.

Ленин өнгрвө чигә, түни оln атьтни төлә кәсн кәсәк сән йумн-ни кәзәд чигә мартыгдши уга.

Ленин кәсәк оln амьтндә сә кәсн күн тәр дотр мана хальмыкта икә сән йума кәвә. Урда хани цакт, хальмгин дүнгә му амьтн орс орндо ховр билә. Орн-нутгин төрьтө орхо биши, хальмык улс, бичькн мэдән уга күкдин йосар, дәрән орс йамтирин халыврәр, тәдни залмжар бәдык билә. Эврәни зовлын жирглан чигә хуржи күнддәк арг уга, эврәнъ эдл агурсан чигә эдлхә зөвтә йумндан чигә эдльжи чаддык уга билә.

Орсин хани йоснас ирдәк эн зовлын дәр хальмгин эврә дотр бәдык нойн, зәсән, байн улсин хавчилгн икәр хальмгиги зоважи йовла Имә оln зовлында давтыгдад, эрдәм сургули угагар, харынгү йова йовжа, хальмык улс хамык амьтнәс хоцрсн билә.

Ода, Ленинә нильчәр, бидн эврәни зүль-дән дадык талдан орн болад, эврә бисәрн төр-рән бәрәд, дуртә цактан зовлын жирглан күн-дәд, көвүд күкүдтән аль сурнав гисн эрдминь

сургад, орн-нутгин т'р'ьтö орлцад, хучан хальм-
гин-ни занг б'р'ән алдл уга, иг'ад б'адык с'ахн
тöвкн'үн улс болвбидн. Х'ар'ьнь ода эрд'ам сур-
гулиги с'ән'ар сурчи, маниги хайчкад, давад
гарчи одсн улсиги ардаснь кöжи к'үц'ад, Ле-
нин'а сансн санага 'үн'үнчи болгдгин арг х'ахмн.

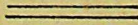
Учир имин тöл'ад'э, Владимир Ильич Ленин
гид'эк х'ар'ьт'а алдр н'эриги хальмык к'үн к'эз'ад'э
чиг'э мартх йумн биши.

Ленин'а к'эсн ач'.

Харынгу хар хальмык
Ханд басыгд'жа йовл'а,
Ханд басыгд'жи йовсинь
Х'ар'ьт'а Ильич урулл'а.

Хольчи толврт'а Ильич
Хальмгин д'эсин'а дарва;
Хурца т'үни нильч'ар
Харынгу хальмык тöвкөнвö.

Халучи с'ахн Ленин
Хальмгин амрык болва,
Х'ар'ьт'а т'үни ачинь
Х'ар'ьнь мартл уга йовйк!

Улан туг.

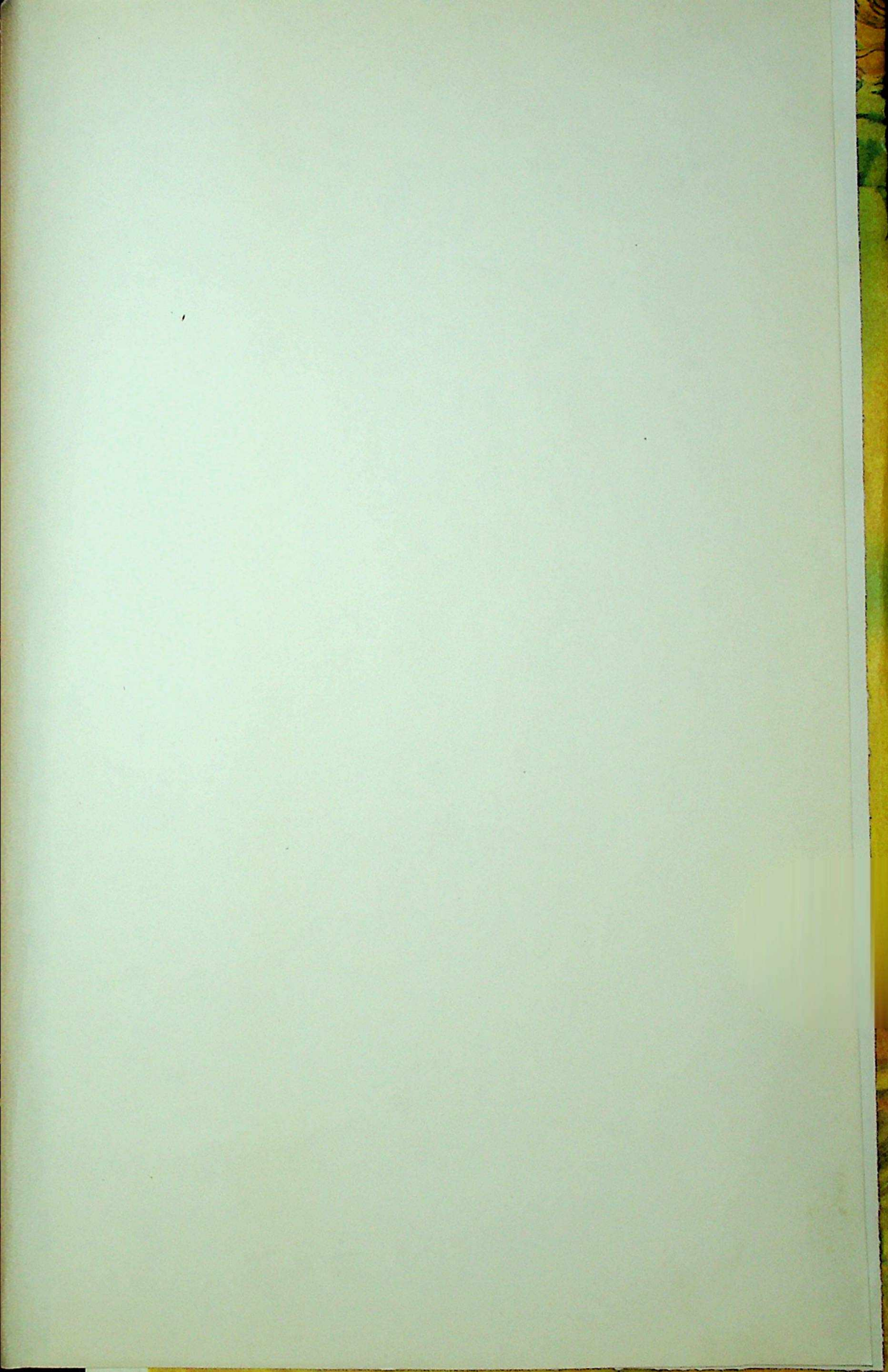

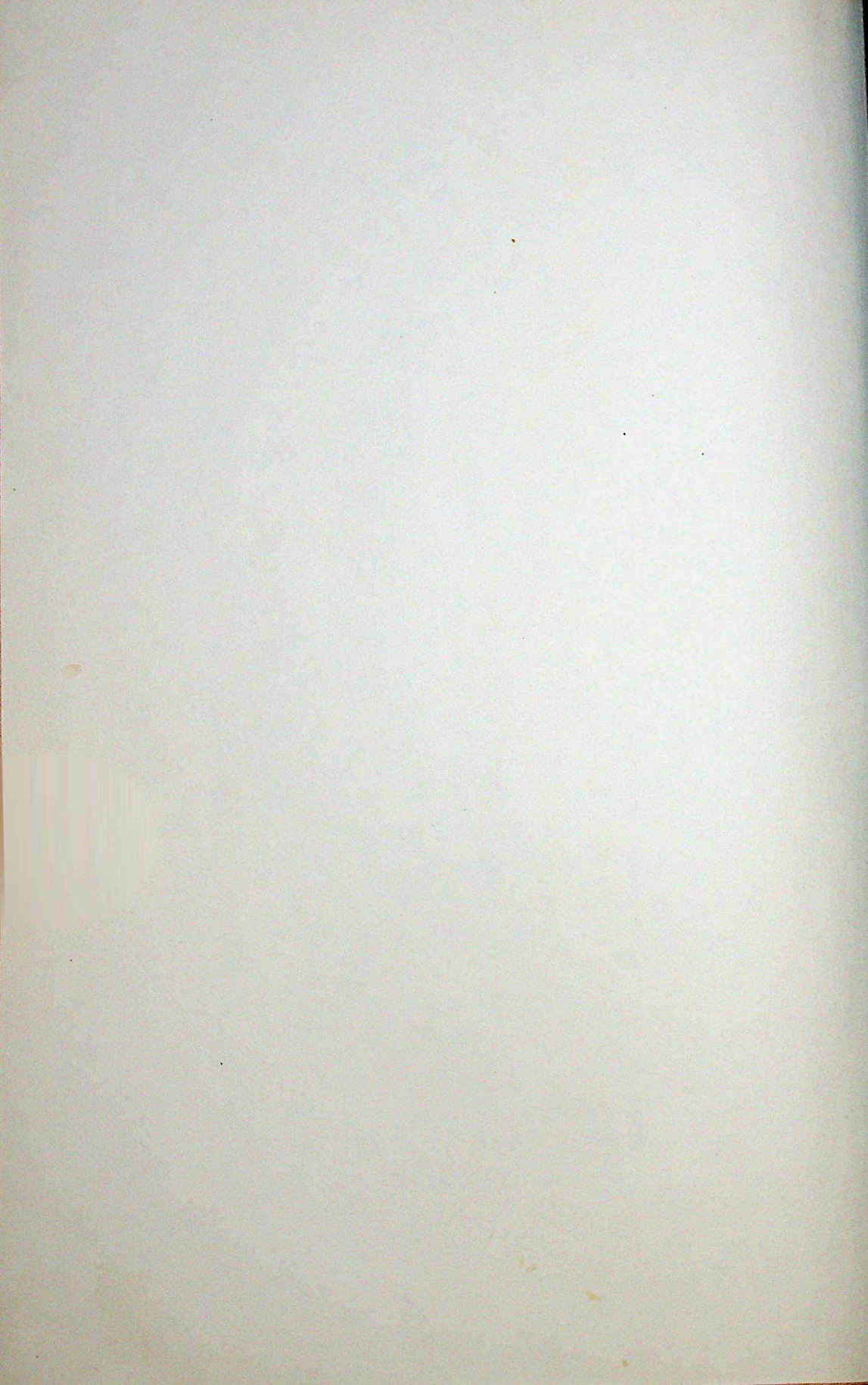
Өндр улан тугиги
Отргуд күрьгжи кискийа;
Улан тэр тугинь дор
Угатыр хамгарн жиргийа;

Байн нойн гидэк-ни
Балва тусх болтхя,
Бахтә байртә улан йосн
Батржи токтхо болтхя!

Нойн зәсинг гидэк-ни
Нойлад йунгэд йовсн-бө;
Ном уга харчудан
Нохалә йунгэд дүнцүлсн-бө?

Улан залатә хальмык
Уралан мордад йови-чи,
Уралан мордад йовхларн
Улан йосндо бактхл-чи!

10 (reem) pmt

1987.

